

Centrální romština a příspěvky k jejímu strukturnímu popisu a dialektologii.

Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*²

Úvod

Centrální romština, jeden z nářečních celků romštiny, je rodným jazykem značné části Romů ve střední Evropě. Textové dokumentaci i popisu gramatiky a slovní zásoby mnoha jejích variet se už od začátku 19. století věnovalo nemálo zvuchých jmen filologie a komparativní lingvistiky, kvalifikovaných romistů i spíše amatérských zájemců o jazyk Romů. Přesto centrální romština (a romština jako celek) ve své značné dialektní variabilitě nadále zůstává zdokumentovaná a popsána nesystematicky a nedostatečně. Mnoho variet a dialektů centrální romštiny v minulosti zaniklo bez jakékoli dokumentace a deskripce a totéž v bližší či vzdálenější budoucnosti čeká nemálo variet, které dnes nejsou předávány dětem nebo jež dokonce ovládají jen nejstarší generace mluvčích. Od devadesátých let 20. století, mj. v souvislosti se založením oboru romistika na pražské Karlově univerzitě v roce 1991, a zvláště od roku 2008, kdy započal terénní výzkum pro plánovaný atlas centrální romštiny,³ se zintenzivnil systematický sběr jazykových dat v romských řečových komunitách na Slovensku i po celém tradičním území centrální romštiny, jež vedlo k významnému (byť zatím jen velmi částečně publikovanému) prohloubení poznání její struktury a nářeční variability.

Hlavním cílem tohoto tematického čísla je prezentovat některé výsledky lingvistického výzkumu centrální romštiny posledních let a upozornit na potenciál, který se ve výzkumu této dialektní makroskupiny otevírá. Cílem tohoto úvodního textu pak je stručně představit centrální romštinu z dialektologického hlediska (odd. 1) a poskytnout přehled hlavních dosavadních zdrojů jejího poznání (odd. 2–3). Zde je třeba poznamenat, že strukturní popis jazyka a dialektologický výzkum jsou v případě romštiny

1 Viktor Elšík je ředitelem Ústavu obecné lingvistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: viktor.elsik@ff.cuni.cz

2 Tento text vznikl za podpory projektu Univerzity Karlovy *Progres Q10: Jazyk v proměnách času, místa, kultury*.

3 Terénní výzkum pro atlas byl financován projekty *Borrowing and Diffusion of Grammar: Czech and Slovak Romani in Contact* (Grantová agentura ČR, 2008–2010, řešitel Viktor Elšík, FF UK) a *Linguistic Atlas of Central Romani* (Grantová agentura ČR, 2011–2013, řešitel Viktor Elšík, FF UK.).

(a dalších jazyků v obdobné sociolingvistické situaci) úzce propojené výzkumné oblasti; vzhledem k tomu, že neexistuje široce používaný romský standard, má každá strukturní deskripce romštiny implicitně dialektologický aspekt, neboť každý popis je popisem některého konkrétního dialektu a zdrojem dat pro výzkum dialektologický.⁴ Dále jsou v tomto textu formulovány perspektivy a desiderata dalšího výzkumu centrální romštiny (odd. 4) a konečně zde čtenář najde také stručné představení obsahu tohoto čísla (odd. 5).

1 Centrální romština

Centrální romština je souhrnné označení variet romštiny, kterými hovoří či hovořilo romské obyvatelstvo dlouhodobě etablované na území historického Uherského království (v užším slova smyslu, tj. bez Chorvatského království a Sedmíhradska) a později, v době habsburské, také na území českých zemí (od 16. století) a Haliče (od konce 18. století). Dnes je centrální romština zastoupena (např. Elšík, Beníšek 2020: 402–404): na Slovensku a přilehlých oblastech Polska a Ukrajiny; v Česku, kde původní centrální variety zanikly především v důsledku nacistické genocidy Romů a kde je centrální romština nově přítomna v důsledku poválečné imigrace mluvčích romštiny ze Slovenska; a v Maďarsku a přilehlých oblastech Rakouska a Slovinska. Menší počet mluvčích centrální romštiny dále žije od konce 19. století v Severní Americe (např. Hancock 1990) a převážně v důsledku nedávné migrace i v některých západoevropských zemích (např. Ort, Dobruská 2018). V mnoha lokálních komunitách i celých oblastech, kde Romové dříve mluvili centrální romštinou, však došlo či dochází ke směně k jazykům dominantních populací, které se tak staly či stávají jazyky užívanými pro komunikaci v rodině a v rámci místní romské komunity, a romština zde tak přestala či přestává být předávána dalším generacím (např. Kubaník et al. 2010). Centrální romština je v mnoha oblastech (někdy dokonce v rámci jediné obce) koteritoriální s romštinou olašskou (tj. západní severovlašskou, též lovárskou; např. Lída 1965: 7; Lída 1979; Elšík 2003: 47; Elšík 2009: 273; Elšík, Beníšek 2020: 394), omezeněji i s romštinou sintskou (např. Sowa 1890b; Lída 1965: 8; Elšík 2003: 48; Bodnárová 2013: 31; 2015: 25–26) a na Haliči s dialekty severovýchodní nářeční skupiny.

Termín *centrální*⁵ romština (či *centrální* dialekty romštiny) je poměrně nedávného data. V užším smyslu než dnešním ho používá Kaufman (1979; srov. Hancock 1988: 202–203), který jako centrální označuje jen dialektní skupinu dnes

4 Oproti tomu zvláště u vysoce standardizovaných národních jazyků je při popisu dialektů explicitní či implicitní referenční varietou právě varieta standardní, a nestandardní strukturní rysy dialektů jsou tak převážně konstruovány jako odchylky od standardu.

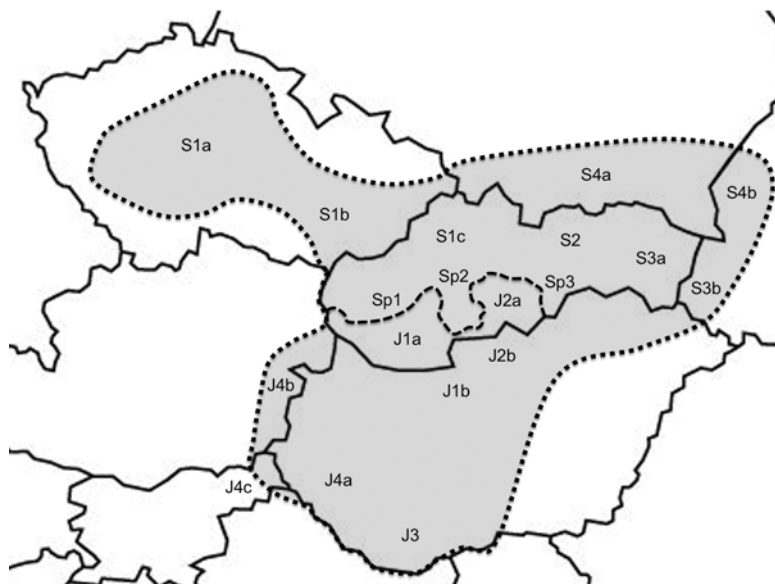
5 Kurziva je v tomto textu užitá vedle běžného úzu časopisu také jako zdůraznění terminologického užití slova (pozn. red.).

označovanou jako severocentrální (Bakker 1999: 177; Matras 2002: 220–221). V některých pracích vydaných před rokem 1997 má atribut *centrální* pouze neterminologický, geografický význam „středoevropský“ (např. Boretzky 1995: 73 o jednom strukturním rysu píše, že se vyskytuje „in Sinti and other central dialects“). V současném smyslu a rozsahu se termín, zdá se, poprvé objevuje v úvodu ke sborníku *The typology and dialectology of Romani*, v němž editoři navrhuji dělení romských dialektů do čtyř hlavních dialektních makroskupin („větvi“), a to vedle romštiny balkánské, vlašské a severní (Bakker, Matras 1997: xvii–xviii; srov. též Bakker 1999; Matras 2002: 6–12). V pozdějších dialektologických (a jiných lingvistických) pracích o romštině se termín *centrální* romština stává součástí standardní taxonomie (např. Boretzky 1998; 1999; Elšík et al. 1999; Matras 2002; Elšík 2003; Boretzky, Iglá 2004; Matras 2005; Elšík, Matras 2006; Boretzky 2007; Elšík, Beníšek 2020).⁶

V současnosti je však tento termín chápán především jako souhrnný název pro dvě primární dialektní skupiny, totiž romštinu severocentrální a romštinu jihocentrální (např. Boretzky 1999; Elšík et al. 1999; Boretzky, Iglá 2004; Elšík, Beníšek 2020: 399–408). SEVEROCENTRÁLNÍ skupinu tvoří centrální variety, jimiž se tradičně mluví v převážné části Slovenska a v přilehlých oblastech Polska a Ukrajiny; patřily do ní také zaniklé centrální variety českých zemí. Do skupiny JIHOCENTRÁLNÍ pak řadíme centrální variety, kterými se tradičně hovoří v Maďarsku, v přilehlých oblastech Rakouska a Slovinska a také v některých jižnějších oblastech Slovenska. Hranice mezi oběma skupinami tedy vede územím Slovenska, a to v jeho jihozápadní a jižní střední části. Lípovo (1965: 6) hrubé vymezení této hranice⁷ bylo upřesněno dalším terénním výzkumem. Tradiční vnější hranice centrální romštiny jsou v Mapě naznačeny tečkovanou čarou, hranice mezi oběma dialektními skupinami čarou čárkovanou.

6 Někteří autoři centrální romštinu označují starším termínem jako romštinu karpatskou (např. Romano Rác 1994; Courthiade 1998; Rácová, Horecký 2000; 2006; Hancock 2008). Tento termín v romistice popularizoval především Kochanowski (1963; srov. Bakker 1999: 174–175), který jako karpatské označuje nevlašské dialekty jižního Polska, Československa a Maďarska. V užším smyslu však termín najdeme už v některých pracích z 19. století. Miklošič (Miklosich 1881: 8) jako karpatskou, severní větev své uherské romštiny označuje romštinu Horních Uher (srov. Sowa 1887: 8). Podobně vyděluje dialekt uherských Romů žijících v Karpatech arcivévoda Josef (József főherczeg 1888). Termín *karpatská romština* se objevuje i v katalogu jazyků světa Ethnologue (Halwachs 2020: 431), zatímco katalog Glottolog (verze 4.3) nově operuje s termínem *centrální romština*.

7 „[...] ve směru od západu na východ velmi zhruba čarou spojující body: Bratislava, Trnava, Komjatice, Levice, Zvolen, Tisovec, Fiľákov[.]“

MAPA

S severocentrální

S1 západní: S1a v Čechách, S1b na Moravě, S1c na Slovensku

S2 střední (na Slovensku)

S3 východní: S3a na Slovensku, S3b na Ukrajině

S4 severní: S4a v Polsku, S4b na Ukrajině

Sp přechodné: Sp1 západní, Sp2 střední, Sp3 východní

J jihocentrální

J1 severozápadní: J1a na Slovensku, J1b v Maďarsku

J2 severovýchodní: J2a na Slovensku, J2b v Maďarsku

J3 jihovýchodní (v Maďarsku)

J4 jihozápadní (vendské): J4a v Maďarsku, J4b v Rakousku, J4c ve Slovinsku

Ačkoli Lída (1965) v souladu se starší tradicí romské nářeční skupiny označoval pomocí atributů, jež měly indikovat kulturní nebo historickou vazbu na určitou majoritní etnickou skupinu, její jazyk nebo teritorium, samotné nářeční skupiny už, jak je v moderní romistické dialektologii běžné, vymezoval strukturně (srov. Elšík 2006b: 158–159). Lípova *slovenskočeská* skupina tak pojetím i rozsahem (včetně přesahů do Polska a na Zakarpatskou Ukrajinu) zcela odpovídá skupině severocentrální a jeho *maďarská* skupina skupině jihocentrální. Uvědomoval si i nesoulad mezi svým názvoslovím pro romské nářeční skupiny a „jazykovým prostředím“, zdůrazňuje například, že romská varieta v maďarském prostředí Moldavy nad Bodvou patří do slovenskočeské skupiny a romská varieta ve slovenském prostředí Klenovce do skupiny maďarské (s. 6). Lípova „etnická“ terminologie, byť s jistými modifikacemi, byla v případě centrálních podskupin v československé a české romistice běžná až do konce 20. století (např. Hübschmannová 1984; Hübschmannová, Bubeník 1997; Bubeník, Hübschmannová 1998; Šebková, Žlnayová 1998; 1999).

Hranice mezi severocentrální a jihocentrální romštinou je vymezena poměrně hustým svazkem izoglos (např. Elšík et al. 1999; Elšík 2003: 54–55), tj. geografických linií oddělujících odlišné varianty určitého jazykového rysu. U mnoha jazykových rysů došlo k inovacím v romštině jihocentrální (např. změnou /x > h/), v dalších je naopak inovativní romština severocentrální (např. palatalizací v **dīves* > *dīves* „den“). Ještě v dalších případech nacházíme inovace v obou dialektních skupinách (např. praromský imperfektivní sufix *-*asi* je v severocentrální romštině apokopován v -*as* a v jihocentrální debukalizován v -*abi*). (Pro podrobný přehled odlišností viz Boretzky 1999; Elšík et al. 1999; Boretzky, Igla 2004: 255–258.)

Podél hranice mezi oběma nářečními skupinami se (oproti apriornímu předpokladu Boretzkého 1998: 13) nachází – v různých jejích částech různě široké – pásmo PŘECHODNÝCH dialektů, které jsou důsledkem přeshraničního šíření inovací (Elšík et al. 1999; Elšík 2003: 56–57). Nejčastěji hranici překračují inovace jihocentrální, které tak zasahují okrajové severocentrální dialekty; tyto přechodné dialekty mnohdy zároveň zachovávají ve shodě s jihocentrální romštinou některé rysy, jež byly ve většině severocentrálních dialektů inovovány. Například jihogemerská varieta obce Hostišovce (okr. Rimavská Sobota), kterou na základě mnoha rysů (např. zachování /x/, palatalizace v *dīve* „den“, imperfektivní sufix -*as*) můžeme považovat za severocentrální, sdílí mnoho inovací jihocentrálních (např. zánik koncového /s/ v některých gramatických kontextech, podobu lexému *táha* „zítra“, lexém *kafidi* „stůl“ a mnoho dalších) a naopak nesdílí některé široce rozšířené inovace severocentrální (např. nahrazení lexému *ov-* „stát se“ lexémem *av-* „přijít“). Přesah severocentrálních inovací na území jihocentrální romštiny je výrazně méně běžný, avšak v některých oblastech také doložený.

Z diachronního hlediska je podstatné, že některé odlišnosti mezi severocentrální a jihocentrální romštinou a poměrně jasná hranice mezi nimi mohou být důsledkem samostatných migrací mluvčích z Balkánu, a tedy předchozí divergence obou dialektů. Boretzky (2007: 322, 328; též Boretzky, Igla 2004: 304) předpokládá, že mnohé strukturní shody mezi jihocentrální romštinou a balkánskou arlijštinou (jejími varietami dnes mluví Romové zvláště ve střední a jižní části Srbska a v Makedonii) vycházejí z toho, že jihocentrální romština byla původně, tj. před migrací svých mluvčích do dolních Uher, arlijským dialektem; podobnosti mezi jihocentrální a severocentrální romštinou pak vysvětluje pozdějším, tj. postmigračním kontaktem mezi nimi. Matras (2002: 223) oproti tomu navrhuje, že shody mezi jihocentrální romštinou a arlijštinou mohou být důsledkem geografické difuze inovací (tj. jejich postupnému šíření z jedné řečové komunity do druhé) z jihu a hranice mezi severocentrální a jihocentrální romštinou důsledkem postupné akumulace inovací na předpokládané sociální či kulturní hranici mezi komunitami mluvčích. Boretzky (2007: 332) namítá, že Matrasova difuzní hypotéza je neudržitelná, neboť jižní, arlijské inovace by se musely šířit územím, kde (podle Boretzkého) před imigrací Romů vláských žádní

Romové nežili. Boretzkého argument je však výrazně oslaben (srov. Elšík, Beníšek 2020: 416) skutečností, že pro Bosnu, Podriní a Sandžak je doložena (předvlašská) populace dlouhodobě usedlých Romů, kteří jsou někdy nazýváni *Bijeli Cigani* „Bílí Cikáni“ nebo dokonce *Bijeli Arlije* „Bílí Arlijci“ a kteří se nejpozději koncem 19. století jazykově, kulturně a dokonce etnicky asimilovali k místní populaci slovanské (např. Đorđević 1903: 6–7; Uhlík 1956: 194–195; Sikimić 2018: 103–104); difuze jazykových inovací mezi jižní arlijštinou a jihocentrální romštinou tedy mohla být touto, dříve romskojazyčnou, populací zprostředkována.

Autor tohoto textu se tentativně přiklání spíše k hypotéze migrační (Elšík 2003: 56–57, 59; 2006a: 108), a to především z toho důvodu, že zřetelné jazykové hranici mezi severocentrální a jihocentrální romštinou, přes 400 km dlouhé, neodpovídá, a ani v minulosti neodpovídala, žádná jasná hranice fyzickogeografická či administrativní, jež by mohla vysvětlit akumulaci jazykových inovací a diferenciaci obou nářečních skupin *in situ* (srov. Elšík, Beníšek 2020: 416). Vyloučit jistě nelze ani souhru obou faktorů: separátní migraci předků mluvčích jihocentrální romštiny a následnou, touto migrací nepřerušenu, difuzi některých inovací z jihu. Elšík (2009: 271) zvažuje možnost, že jihocentrální migrace z jihoslovanského území (vzhledem k přejímkám z ikavské západní jihoslovanštiny nejspíše z oblasti severozápadní Bosny a přilehlých částí Chorvatska, srov. Elšík et al. 1999: 385) byla součástí širších populačních pohybů vyvolaných osmanskou expanzí na Balkáně, a spekuluje, že by mohla souviset s rozsáhlým přesídlováním chorvatského obyvatelstva (mj. ze zmíněných ikavských oblastí) do západních částí Uher v 16. století (podobně srov. Matras 2010: 49). Bez ohledu na konkrétní prezentované hypotézy platí, že diskuse o vzniku jazykové hranice mezi severocentrální a jihocentrální romštinou je v jádru debaty o interpretaci původu současné variability romštiny (pro shrnutí viz Elšík, Beníšek 2020: 409–418).

Atribut *centrální* v názvu centrální romštiny reflektuje nejen její lokalizaci ve střední Evropě, ale i její pozici v relativním geografickém centru romského jazykového území. Vyjdeme-li ze současné klasifikace romštiny do 12 primárních dialektních skupin (Elšík, Beníšek 2020: 399–408), z nichž dvě jsou centrální, sousedí centrální romština se šesti z deseti necentrálních skupin: na západě a severozápadě s romštinou sintskou (konkrétněji se sintštinou německou a rakouskou), která je součástí SEVEROZÁPADNÍ dialektní skupiny; na severovýchodě s romskými dialekty SEVEROVÝCHODNÍ skupiny, především s romštinou polskou; na východě původně s romštinou SEDMIHRADSKOU a nověji i západními (olašskými, lovárskými) dialekty severní podskupiny VLAŠSKÉ skupiny; na jihu původně s romštinou arlijskou, která je součástí poměrně heterogenní nářeční skupiny JIHOBAKÁNSKÉ a nověji se západními (gurbetskými) dialekty jižní podskupiny VLAŠSKÉ skupiny; a na jihozápadě s romštinou SLOVINSKOU.

Není nepravděpodobné, že mezi severocentrální a sedmihradskou romštinou dříve existovalo nářeční kontinuum, tj. postupný přechod bez ostré

hranice.⁸ Boretzky (2007: 323, 2013: 43, 2015; podobně např. Mészáros 1970) dokonce dosud málo popsanou sedmihradskou romštinu na základě některých sdílených rysů klasifikuje jako součást romštiny severocentrální, byť se první od druhé mnoha zásadními rysy odlišuje (např. tvary spony s kořenem *h-* ve všech osobách, např. *hom* „jsem“; srov. Elšík, Beníšek 2020: 404–405). K severocentrální romštině bývá často řazen také málo popsaný dialekt Plaščunů (Cherenkov 2005; Čerenkov 2008: 497–498; 2013: 21; Kozhanov 2011; Tenser 2012), kteří v malém počtu obývajících rozsáhlé území na východě Ukrajiny a v jižním Rusku, ale i další oblasti bývalého Sovětského svazu; Boretzky, Igla (2004: 300) tento dialekt popisují jako „smíšený“ severocentrální a severovýchodní.

Vnější jazykové hranice centrální romštiny jsou dnes zcela zřetelné, vymezené hustým svazkem izoglos; v hraničních oblastech neexistují významná pásma přechodných dialektů, která by znesnadňovala či dokonce znemožňovala zařazení lokálních variet romštiny do jedné či druhé ze sousedících skupin. Přesto centrální dialekty, především ty okrajové, s dialekty sousedních nářečních skupin sdílejí v důsledku difuze mnohé strukturní inovace různého geografického rozsahu. Například z inovací sdílených se sintštinou se některé vyskytují v převážné části severocentrální romštiny s výjimkou východní periferie, např. debukalizace /s/ v **(e)sas* > *(e)has* „byl/a, byli/y“; další zasahují západní zhruba polovinu severocentrální romštiny, např. debukalizace /s/ v **sar* > *har* „jak“; ještě další najdeme jen v několika periferních varietách, např. modální částici *humte* „muset“.⁹ Vzhledem k významné roli geografické difuze při šíření inovací (Matras 2005; 2010) je problematické předpokládat tradiční genealogický („stromový“) model vývoje romských dialektů, tedy mj. předpokládat existenci prajazyků na úrovni nářečních skupin a rekonstruovat např. praseverocentrální, prajihocentrální, či dokonce pracentrální rysy (srov. diskusi v Elšík, Beníšek 2020: 412).

2 Severocentrální romština

Přístup k vnitřní klasifikaci severocentrální romštiny se vyvíjel postupně, a to zvláště v souvislosti s přibývajícími daty a strukturními popisy. Nejstarší dělení severocentrální romštiny vychází z členění romštiny do skupin na základě vrstev lexikálních přejímek z minulých i současných kontaktních jazyků (srov. Bakker

8 Dnes je v hraničním pásmu mezi oběma skupinami (ve východní části dnešního Maďarska a přilehlých oblastech jihovýchodního Slovenska, jižního Zakarpátí a západního Sedmihradska) rodným jazykem dlouhodobě usídlených Romů už po mnoho generací maďarština. Sedmihradského původu jsou však také některé menší romské skupiny v severovýchodním a jižním Maďarsku (Vekerdí 1971; Mészáros 1976).

9 Obdobné geografické souvislosti jako u inovací nacházíme i u některých konzervativismů, tj. rysů zděděných ze starších fází vývoje, nejčastěji z praromštiny. Například některé praromské lexémy, které existují v sintštině, jsou zachovány jen v (různě široké) západní části severocentrální romštiny, např. *xaičar-* „pálit“ nebo *či* „nic“.

1999: 173–174; Matras 2002: 218; Elšík, Beníšek 2020: 397), které představil Franc MIKLOŠIČ (1813–1891), významný slovinský lingvista, v třetím svazku svého monumentálního díla *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's* (Miklosich 1873). Data ze severocentrálních variet romštiny nacházíme ve třech Miklošičových nářečních skupinách: zatímco *českomoravská* skupina zahrnuje jen ty, skupina *uherská a polsko-litevská* je všehochutí variet z několika dnes vydělovaných nářečních skupin.¹⁰ Geografické hledisko poprvé překročil Rudolf von SOWA v úvodu ke své gramatice jedné západoslovenské severocentrální variety (Sowa 1887: 7–11). Popisovanou varietu, kterou chápal jako reprezentanta slovenské romštiny, srovnal v několika fonologických a gramatických rysech s Miklošičovou romštinou uherskou a českomoravskou a došel k závěru, že ačkoli geograficky patří mluvčí slovenské variety mezi Romy uherské, samotná varieta je subdialektem nářeční skupiny českomoravské (s. 10).

Jemnější klasifikace pochází až z přelomu milénia. Boretzky (1999: 244–245, 250) rozlišuje českomoravskou romštinu od severocentrálních dialektů v užším smyslu, kam řadí romštinu západoslovenskou, východoslovenskou a jihopolskou (vůbec nezmiňuje variety na Ukrajině), a předpokládá, že odlišnost českomoravské romštiny je důsledkem separátní migrace jejích mluvčích z jihovýchodní Evropy. Zároveň si však všímá, že západoslovenský dialekt sdílí s českomoravskou romštinou mnoho strukturních rysů, a považuje ho tak za dialekt přechodný (s. 245). Boretzky (1998: 13, 17) píše o synchronním rozdělení severocentrální romštiny na dvě zřetelné podskupiny, jednu zahrnující českomoravskou a západoslovenskou romštinu a druhou romštinu východoslovenskou a jihopolskou, nevylučuje však (byť ji nepokládá za pravděpodobnou) dřívější existenci nářečních mezistupňů. Elšík et al. (1999: 278) rozlišují v rámci Slovenska severocentrální romštinu západoslovenskou, středoslovenskou a východoslovenskou a dodávají, že zatímco přechod mezi posledními dvěma je postupný, mezi západoslovenskou a středoslovenskou romštinou existuje výraznější hranice (tj. svazek izoglos). Elšík (2003: 44, 55–56) charakterizuje celou severocentrální skupinu jako nářeční kontinuum a konstatuje, že posouzení výraznosti vnitřních hranic mezi podskupinami vyžaduje další výzkum.

S přibývajícími daty je zřejmé, že severocentrální romština tvoří nářeční kontinuum bez výrazných vnitřních hranic a že starší dělení severocentrální romštiny do zřetelně vydělených podskupin je spíše artefaktem chybějící dokumentace a popisu mnoha dialektů a variet. Členění severocentrální romštiny do podskupin v připravovaném atlase centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě) je proto do určité míry motivováno spíše prakticky. Hlavní členění je ve směru

10 Miklošičova uherská skupina zahrnuje hlavně variety jihocentrální, vedle nich však i severocentrální a vlašské variety Uher; jeho polsko-litevská skupina pak vedle polských variet severocentrálních i variety dnešní severovýchodní skupiny.

západovýchodním: ZÁPADNÍ podskupina zahrnuje zaniklou českomoravskou romštinu a západoslovenské romské dialekty od Záhoří přes Pováží a Kysuce až po Turiec a Oravu [S1]; STŘEDNÍ podskupina romské dialekty Liptova, Spiše (včetně spišské části Polska), Turní, Abova a západního Šariše (až po pohoří Čergov a Slanské vrchy) [S2]; a VÝCHODNÍ podskupina dialekty východního Šariše, Zemplína a území bývalé Užské župy (na Slovensku a v ukrajinském Zakarpátí) [S3]. Mimo tuto západovýchodní osu byla vydělena podskupina SEVERNÍ [S4], jež zahrnuje severocentrální variety na území historické Haliče, tj. většinu variet v Polsku i variety v západní části ukrajinské Haliče. Je však potřeba dodat, že další členění v rámci severní podskupiny často reflektuje nářeční souvislosti se sousedními dialekty na Slovensku: západnější severní dialekty (v Malopolském vojvodství) sdílejí některé rysy s dialekty střední podskupiny; a východnější severní dialekty (v Podkarpatském vojvodství a v přilehlé části ukrajinské Haliče) s dialekty východní podskupiny. Zvlášť je dále vydělen také pás tzv. přechodných severocentrálních dialektů [Sp], jež obsahují množství jižních inovací (viz odd. 1) a jež se opět dělí po západovýchodní ose: ZÁPADNÍ PŘECHODNÁ podskupina se nachází na Hlohovsku [Sp1]; STŘEDNÍ PŘECHODNÁ podskupina zahrnuje dialekty horního Tekova, horního Hontu a Horehroní [Sp2]; a VÝCHODNÍ PŘECHODNÁ podskupina pak sestává z dialektů vlastního Gemeru (bez Malohontu a gemerského Horehroní) [Sp3]. Podle uvedeného členění do podskupin bude strukturován následující přehled zdrojů k severocentrální romštině.

Do poloviny 20. století bylo zdaleka nejvíce deskriptivní pozornosti věnováno **západní** podskupině severocentrální romštiny [S1], a to zvláště romštině českomoravské [S1a–b]. Prvním kvalitním popisem některé z variet centrální romštiny (a jedním z prvních spolehlivých popisů romštiny vůbec) je na svůj poměrně malý rozsah dosti podrobná gramatika české romštiny *Románi Čib* „Romský jazyk“¹¹ (Puchmayer 1821) z pera českého obrozence a katolického kněze Antonína Jaroslava PUCHMAJERA (1769–1820) (srov. Lípa 1962; Elšík 1999; Andrš 2013: 471–472). Jazyková data získal během desetitýdenního kontaktu se skupinou Romů zadržených koncem roku 1819 ve Vranovicích na radnickém panství v západních Čechách; jeho hlavním konzultantem byl asi dvanáctiletý chlapec. Autor své německy psané dílo, jež soukromě nazýval *Cikánka*, sepsal během necelého roku a předmluvu k němu dopsal v den své smrti (Sedláček 1824). Vedle samotné gramatiky (s. 9–34) práce obsahuje také romsko-německý slovník s více než 1 200 hesly (s. 35–50) a několik textů v romštině, s jedinou výjimkou překladových (s. 52–80). Lípa (1965: 7, 14) popisovanou varietu geograficky zařazuje na „pomezí jihovýchodní Moravy a Slovenska“, pro tuto lokalizaci však neuvádí žádné argumenty. Další popisy české romštiny

11 Přímou v textu uvádím jen hlavní části mnohdy velmi dlouhých titulů; jejich plné znění najde čtenář v bibliografii.

(i některých dalších centrálních dialektů) jsou do menší či větší míry analyticky a v některých případech i datově na Puchmajerově gramatice závislé (srov. Lípa 1965: 7).

Německy psaná práce *Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zigeuner* „Způsob života, původ a jazyk Cikánů“ (Wratislaw von Mitrowitz 1868) Rudolfa Konstantina VRATISLAVA hraběte z MITROVIC (1811–1874) obsahuje gramatický popis české romštiny (s. 25–62), romsko-německý a německo-romský slovník (s. 77–168) a několik textů (s. 67–76), z nichž některé jsou autentické (Andrš 2013: 473–474). Odbornou kvalitou se práce nedá srovnávat s Puchmajerovou (srov. Grant 1995: 59), nacházíme zde četná analytická pochybení (např. zjevně uměle konstruované genitivy typu *amengero*, s. 41). V druhém svazku svých *Mundarten* (Miklosich 1872: 66) vydává Miklošič dodatek k Wratislavově práci v podobě krátkého seznamu tabuových slov; snad mu je poslal sám autor, nechť je publikovat ve svém díle. Dva texty přeložené s pomocí Vratislavových romských konzultantů (ten jmenuje jedině jistého Janošovského, Wratislaw von Mitrowitz 1868: 24–25) do české romštiny vydal Friedrich MÜLLER (1834–1898), profesor jazykovědy na vídeňské univerzitě, jakožto druhý svazek svých *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache* „Příspěvků k poznání romštiny“ (Müller 1872).

Českou romštinu zachycuje také několik knih Josefa JEŠINY (1824–1889), katolického kněze působícího v krkonošské Zlaté Olešnici (srov. Červenka 1997; Šebková, Žlnayová 1997). Jeho gramatika *Romáňi čib* „Romský jazyk“ vyšla ve dvou vydáních českých (Ješina 1880; 1882) a jednom německém (Ješina 1886). Vedle vlastního gramatického popisu (1882: 2–51; 1886: 11–67) obsahují také slovníčky (1882: 52–97; 1886: 69–124) a množství textů (1882: 99–179; 1886: 125–240), některé z nich původní a autentické (Andrš 2013: 475–476). Samostatně byl publikován rozsáhlý slovník česko-romský a romsko-český (Ješina 1889), obsahující další texty (s. 146–308). Ješinovy popisy využívají data z jiných zdrojů a dialektů, zvláště ze sintštiny, a jsou tak z deskriptivního i dialektologického hlediska málo spolehlivé (srov. Grant 1995: 59).

Nejstarším zdrojem pro poznání moravské romštiny [S1b] je stať *Die mährische Mundart der Romsprache* „Moravský dialekt romštiny“ (Sowa 1893) brněnského gymnaziálního profesora Rudolfa von Sowy (1853–1900). Jedná se o stručný gramatický náčrt romštiny mluvčího narozeného v Boskovicích, včetně záznamu dvou jeho textů. Sowa byl také odborným konzultantem pro učebnici českomoravské romštiny *Cikánsky snadno a rychle* (Vymazal 1900). Západomoravská varieta obce Bohusoudov (dříve Vosoudov) v dnešním okrese Jihlava byla zdokumentována českým indologem Vincencem LESNÝM (1882–1953), jenž v roce 1914 zaznamenal pohádku vyprávěnou Antonínem Ištvánem (Lesný 1917: 57–63), tři písně (Lesný 1916: 216) a jeden částečně romsky psaný dopis (Lesný 1917: 63). Texty byly později v redigované podobě znovu publikovány i s lingvistickou analýzou (Beníšek 2004: 159–171). Naprosto

diletantsky je zpracován *Slovníček cikánské hantýrky* (Machala 1933) štábního strážmistra Ludvíka MACHALY (1889–1945), nerozměrná knížka, zamýšlená jako kapesní příručka pro četníky; „hantýrkou“ je míněna českomoravská romština nejasné provenience, vzhledem k místu vydání i původu autora snad moravské.

Britský lingvista Stuart Edward MANN (1905–1986), tehdy lektor angličtiny na brněnské univerzitě, vydal *O keriben pal e Devleskre bichade* (Mann 1936), překlad Skutků apoštolů do romštiny (překlady některých dalších částí Nového Zákona zůstaly v rukopise). Překlad pořizoval nejdříve s pomocí Antonína DANIELA (1913–1996) z Oslavan u Brna, pozdějšího učitele a romského aktivisty (např. Nečas 1996), a později s pomocí manželů Růžičkových, kteří hovořili jinou varietou moravské romštiny (Daniel 1944: 71); text obsahuje množství neologismů nahrazujících novější přejímky. Mann vydal také několik textů v oslavanské varietě romštiny zapsaných samotným Danielem: dvě pohádky zapsané v roce 1930 (Mann 1947) a etnografické vyprávění z roku 1933 (Daniel 1944), nedávno znovu vydané s českým překladem (Daniel 2018). Posledním publikovaným záznamem delšího textu v moravské romštině je rozhovor s Antonínem HOLOMKEM pořázený v roce 1971 (Hübschmannová 2005); respondent, jenž pocházel ze slovácké Čeložnice, byl zřejmě jedním z posledních plně kompetentních mluvčích moravské romštiny (Hübschmannová 2005: 30).

Pravděpodobně první záznam západoslovenské romštiny [S1c] vyšel ve čtvrtém svazku Miklošičových *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten* „Příspěvcích ke znalosti cikánských nářečí“, kde publikoval pohádku zapsanou svým studentem, historikem Jánem KLUCHEM (1852–1918), na neuvedeném místě v „uherských Karpatech“ (Miklosich 1878: 245–249). Zaznamenána je zcela jistě severocentrální varieta západní (např. *hoske* „proč“), nejspíš z Kláštoru pod Znievom na Turci, odkud Kluch pocházel. O pár let později si polský knihkupec a obrozenec Jerzy KOTULA (1855–1889) z Těšína do jednoho svého rukopisu (Kotula 1881) zaznamenal několik romských slovíček od mluvčího jménem Józef Bałasz z Jistebné (*Istebna*), slezské obce přímo na hranicích s Haličí a Uhrami; slovníček byl nedávno vydán tiskem (Spyra 2009). Varietu můžeme na základě některých rysů jednoznačně klasifikovat jako západní severocentrální; nejbližší má nepřekvapivě k dialektu kysuckému (např. podobou *čirhaj* „holínka“ či významově posunutým *phaba* „brambory“).

Francouzsky psaná práce *La langue des Tziganes slovaques* „Jazyk slovenských Cikánů“ (Kalina 1882) polského slavisty a později rektora Lvovské univerzity Antoniho KALINY (1846–1905) zachycuje gramatiku romštiny v okolí Piešťan, Nového Mesta nad Váhom, Trenčína, Žiliny a Sv. Martina, kudy autor cestoval v roce 1874. Kniha obsahuje rozsáhlý popis gramatiky s mnoha komparativními poznámkami (s. 11–93), v některých analýzách i v některých chybách je však, zdá se, závislá na předchozích pracích (zvl. Wratishlaw von Mitrowitz 1968). Ke gramatice je připojen slovníček (s. 106–111) a několik textů (s. 93–105). Mezi popisy severocentrální romštiny svou

kvalitou vynikají práce Sowovy (srov. Nečas 1990; Bořkovcová 2000). Ten podal podrobnou deskripci dnes už zaniklé variety západoslovenských Trenčianských Teplic, a to jak gramatickou v práci *Die Mundart der slovakischen Zigeuner* „Nářečí slovenských Cikánů“ (Sowa 1887), tak lexikální v sérii časopiseckých příspěvků (Sowa 1888; 1890a; 1892). Varietu také zdokumentoval v několika textech (Sowa 1885; 1889; 1891; 1895; a též 1887: 163–178).

V nedávné době mnohá gramatická i lexikální specifika několika romských variet Kysuc, Turce a Liptova¹² popsal romista Jan ČERVENKA (*1962) v monografii vycházející z jeho disertace (Červenka 2006; srov. též Červenka 2004); práce obsahuje rozsáhlou textovou přílohu (s. 113–263). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 40 lokálních variet západní podskupiny severocentrální romštiny, a to výlučně na slovenském území [S1c].

Dějiny popisu střední a východní [S2–3] (dále pro zjednodušení nerozlišeně: **východní**) severocentrální romštiny počínají rukopisem Jánose Jakaba KORITSCHNYÁKA (1778–1846), představeného premonstrátského kláštera v Jásově, *Fundamentum linguae Zingaricae* „Základ jazyka cikánského“ z roku 1806 (Koritschnyák 1806), jenž byl později publikován arcivévodou Josefem (József főherczeg 1887; srov. též Tökölyová, Andrš 2015). Latinsky psaná práce obsahuje flexivní paradigmata podle latinského vzoru (József főherczeg 1887: 706–724), vybranou slovní zásobu (s. 724–727), větné příklady a ukázky překladového i (zřejmě) nepřekladového textu (s. 727–731). Zatímco arcivévoda popisovanou varietu klasifikuje jako dialekt romských muzikantů na území levého břehu Dunaje (*dunáninnení*), Vekerdi (1982: 2) správně upřesňuje, že jde o dialekt hornouherský. Většina dat dosti jasně ukazuje na některou z jižnějších východních severocentrálních variet, nejspíš z blízkého okolí abovského Jásova; rozhodně nejde o spíšský dialekt z okolí Levoče, kde Koritschnyák také působil. Část dat však dokládá, že autor znal i některý dialekt jihocentrální (snad ze svého komárenského rodiště) či přechodný (jednou kontrastivně zmiňuje gemerskou formu). V jásovském klášteře působil také český kanovník Václav KOHOUT (cca. 1802–1867), jehož maďarsky psaný rukopis *Exercitatio linguae Zingaricae* „Cvičení z cikánského jazyka“ (Kohauth 1821) poskytuje další lexikální data; Bodnárová (v tomto čísle) rukopis podrobně jazykově analyzuje a dochází k závěru, že se jedná o romštinu abovskou.

Abovského původu jsou, jak ukazuje Beníšek (v přípravě), také původní lexikální data sesbíraná knězem a spisovatelem Theodorem Bohdanem PIURKEM (1847–1906) a publikovaná Miklošičem v druhém svazku jeho *Mundarten* (Miklosich 1872: 62–63) s mylným geografickým zařazením do okolí Užhorodu.

12 Liptovská romština je v klasifikaci používané v připravovaném atlasu centrální romštiny řazena mezi severocentrální dialekty střední, z nich je však západním severocentrálním dialektům nejbližší.

Málo známá je Sinclairova (1910) poznámka, jež obsahuje pár tuctů slov a několik vět v šarišské romštině, zaznamenaných v roce 1909 v New Yorku při setkání s šestatřicetiletým cimbalistou Štefanem Tulejou, jenž vyrůstal v nejmenované vsi nedaleko Prešova. Maďarsky psaná práce východoslovenské romštiny *Cigány nyelvten „Cikánská gramatika“* (Ihnátka 1877) gymnaziálního profesora Jurije Ihnatkova, resp. Juraje IHNÁTKA (1840–1885) (srov. Kutlík–Garudo 1988; Drenko 2006), jež obsahuje gramatický popis, slovník a několik textů, nepřiznaně přebírá část materiálu z Puchmajera a ne zcela důsledně ho hláskoslovně a lexikálně upravuje tak, aby reflektoval strukturu východoslovenské romštiny (Lípa 1968: 408). O původu vlastních dat autor neříká nic, lze však předpokládat, že ačkoli práce vyšla v Lučenci, byla data zaznamenána převážně v okolí spišské Levoče, kde Ihnátka působil v letech 1868–1876.

Bohemista a romista Jiří LÍPA (*1928) vycházel v *Příručce cikánštiny* (Lípa 1963) z dat získaných v obcích Kochanovce, Veľopolie, Lubiša a Dedačov u zemplínského Humenného. Také jeho vynikající publikovaná disertace (Lípa 1965; srov. Kopečný 1967) k těmto varietám odkazuje (též v Lípa 1967; 1986), obsahuje však mnohé komparativní poznámky k dalším varietám severocentrálním (např. záhorský Šaštín, horehronský Čierny Balog, abovská Moldava nad Bodvou, šarišský Drienov a Šašová, zemplínská Podskalka, srov. s. 58) i varietám dalších dialektních skupin v rámci Československa. Indolog Vladimír MILTNER (1933–1997) je autorem statí analyzující morfologickou strukturu „slovenské“ romštiny (Miltner 1965); byť popisovaný dialekt blíže nelokalizuje, příjmení konzultantů zmíněných v poznámce (s. 130) i samotná data ukazují, že jde o varietu východního Slovenska, nejspíše šarišské a zemplínské.

Především severocentrálním dialektům východního Slovenska se věnovala také indoložka a romistka Milena HÜBSCHMANNOVÁ (1933–2005), významná postava moderní české (a československé) romistiky. Kromě dvou učebnic (Hübschmannová 1974; 1976) vydala, jako hlavní spoluautorka, podrobný slovník východoslovenské romštiny (Hübschmannová et al. 1991), jenž vznikl už od sedmdesátých let 20. století. Slovník vychází ze záznamů z 97 lokálních severocentrálních variet východního Slovenska (viz jejich seznam na s. 11–12), jednotlivá slovníková hesla však bohužel takto podrobně oindexována nejsou; z dialektologického hlediska má tak práce omezenou hodnotu (srov. Elšík 2006b). Gramatický přehled na konci slovníku (s. 611–651) obsahuje i kondenzovanou část starší studie o onomaziologických prostředcích (Hübschmannová 1984). Typologický profil dialektu popisuje Elšík (1997). Valenční morfologie slovesa je analyzována ve dvou statích (Hübschmannová, Bubeník 1997; Bubeník, Hübschmannová 1998), jež však vedle popisu struktur ve východoslovenské romštině (bez podrobnější dialektologické diferenciace) obsahují i komparaci se šaštínskou varietou severocentrální romštiny západní a vlčanskou varietou jihocentrální romštiny severozápadní (viz níže). Mnohé komparativní poznámky,

byť je primárně založen na materiále východoslovenské romštiny, obsahuje také *Nástin mluvnice slovenské romštiny* (Šebková, Žlnayová 1998) Hübschmannové žákyň Hany ŠEBKOVÉ (1952–2004) a Edity ŽLNAYOVÉ (1950–1997). Obě autorky vydaly také úspěšnou učebnici (Šebková, Žlnayová 1999), opět na bázi východoslovenské romštiny.

Romský lingvista Ian Francis HANCOCK (*1942) popisuje v několika verzích (Hancock 1987; 1990; 2008; 2009) gramatiku romštiny tzv. *Bašalde* neboli romských hudebnických rodů, jejichž předkové koncem 19. století migrovali z území dnešního východního Slovenska a dalších částí Uher do industriálních center na severovýchodě Spojených států. Základem popisovaného dialektu je varieta východoslovenské romštiny (hlavním autorovým konzultantem byl jistý Bill Duna z Minneapolisu), vyskytují se však i rysy dalších centrálních i necentrálních dialektů, jež vzbuzují jisté pochybnosti o spolehlivosti popisu.

Ve východoslovenské romštině existuje velké množství publikovaných textů, jejichž přehled zde není možné ani zběžně uvést. Mnohé texty, často literární a někdy překladové, jsou psány ve standardizující se východoslovenské romštině a bývají výrazně redigované, a jejich dialektologická relevance je tak značně omezena. Výhradně z takových textů čerpají data četné romistické práce slovenské bengalistky Anny RÁCOVÉ (*1946) a lingvisty Jána HORECKÉHO (1920–2006), mezi nimiž je třeba zmínit dvě monografie (Rácová, Horecký 2000; 2006); zvláště první z nich obsahuje závažná analytická pochybení (srov. Elšík 2007c). Podrobný, přísně lingvisticky (tj. nikoli didakticky) orientovaný gramatický popis některé lokální variety či regionálního dialektu východoslovenské romštiny teprve čeká na své zpracování. Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 74 lokálních variet střední podskupiny severocentrální romštiny [S2], včetně čtyř variet na polské Spiši, a 61 variet východní podskupiny severocentrální romštiny na Slovensku [S3a].

Dlouhou dobu zcela nepopsán zůstával severocentrální dialekt historické užské župy, jejíž východní část se nachází na západě dnešní Zakarpatské Ukrajiny [S3b]. Z vlastního terénního výzkumu v této oblasti čerpá romista Michael BENÍŠEK (*1981). Vydal stručný gramatický náčrt nejvýchodnější severocentrální variety obce Seredně (Beníšek 2013) a sepsal obsáhlou disertaci popisující gramatiku všech zakarpatských severocentrálních variet (Beníšek 2017a). Dialekt je textově dokumentován čtyřmi pohádkami od rodilého mluvčího seredenské variety (Beníšek 2014).

Pravděpodobně nejstarším záznamem **severní** severocentrální romštiny [S4] je slovníček z „podhůří polských Karpat“ (Serwatowski 1851: 415–417) publikovaný anonymně katolickým knězem Władysławem SERWATOWSKÝM (srov. Klich 1931: 172) a přetištěný v druhém svazku Miklošičových *Mundarten* (Miklosich 1872: 76–78). V tomtéž svazku (s. 74–76) vydal Miklošič i tužkou

psané severocentrální přípisky ke slovníku severovýchodní romštiny (Narbutt 1830: 152–169), na něž narazil v jím používaném výtisku. Ač nejsou přesněji lokalizovány, obě sady dat velmi dobře odpovídají dnešním romským varietám v polském Podkarpatském vojvodství, příp. v přilehlé části ukrajinské Lvovské oblasti. V šestém svazku *Mundarten* (Miklosich 1876: 3–21) Miklošič vydal také převážně lexikální data zaznamenaná učitelem Stefanem DUBRAWSKÝM v haličské Topolnici na dnešní Ukrajině; jejich podrobnou analýzu a srovnání se současnými varietami z okolí města Sambor podává Beníšek (2017b).

Dvě významné práce o polské severocentrální romštině se dočkaly vydání až mnoho let po svém vzniku. Antropolog a lékař Izydor KOPERNICKI (1825–1891), jenž působil mj. v haličské Rabce a Krakově, zaznamenal v letech 1875–1877 tři desítky pohádek a stovku písní od několika konzultantů v Zakopaném v Podhalí, v Jurgově na polské Spiši a na dalších místech polské části Haliče (Ackerley 1929; Ficowski 1965: 306; Bartosz 1978: 127–128; Bartosz 2011: 52); vyšly jako *Textes tziganes* (Kopernicki 1925; 1930) až dlouho po jeho smrti.¹³ Vydán byl také fragment Kopernickým rozpracovaného slovníku (Ackerley 1937).¹⁴ Lexikální data romské variety obce Olcza, jež je dnes čtvrtí tatranského města Zakopane, zaznamenal lingvista Jan Michał ROZWADOWSKI (1867–1935) v roce 1902, slovník (s. 1–72) spolu se dvěma texty (s. 73–85) však vyšel také až posmrtně (Rozwadowski 1936), v redakci a s úvodem slavisty Edwarda KLICHA (1878–1939). Ten sám sbíral romský jazykový materiál hlavně v okolí města Rabka, v obci Krynica a dalších, vydal však jen několik parciálních studií (Klich 1927a; 1927b; 1931). Slovníček polských dialektů romštiny, včetně severocentrálního, obsahují také práce Ficowského (1953; 1965; srov. Koper 2016). Romštinu polské Spiše a Podhalí zachycuje slovník Jana MIRGY (*1947), rodilého mluvčího s kořeny v obcích Czarny Dunajec a Czarna Góra (Mirga 2009; srov. Kubaník 2011). Od rodilých mluvčích pocházejí také didaktické materiály (Deki Czureja 2008; Jaškowiak, Lechowski 2008) a množství folklorních a literárních textů v polské severocentrální romštině (srov. Bartosz 2011). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 16 lokálních variet severní podskupiny severocentrální romštiny, a to 13 z území dnešního Polska (bez jeho spišské části) [S4a] a tří z haličské oblasti na Ukrajině [S4b].

Přechodné severocentrální dialekty [Sp] jsou dosud téměř nepopsány, neexistuje žádná jejich podrobná gramatika ani slovník. Publikovány byly jen komparativní poznámky k několika varietám hornohontským a gemerským (Elšík et al. 1999). Dvě nepublikované kvalifikační práce popisují gramatickou strukturu

13 Několik z těchto pohádek vyšlo dříve, avšak jen v angličtině (např. Kopernicki 1888).

14 Zbytek rukopisu má být uložen ve sbírce krakovské pobočky Polské akademie věd (Mróz 1995: 248).

východogemerské variety obce Krásnohorské Podhradie (Rubák 2007; 2012) a jedna disertace dialektologicky analyzuje vybraná data jihozápadogemerské variety města Jelšava (Samko 2011). Nejstarší textové ukázky, osm krátkých popěvků a několik slovíček, vyšly ve čtvrtém svazku Miklošičových *Beiträge* (Miklosich 1878: 250–252); autorovi je v dopise zaslal Ján Alexander ROTARIDES (1822–1900), dlouholetý učitel v hontské obci Drienovo v dnešním okrese Krupina. Další publikované, často literární texty pocházejí z východní přechodné podskupiny gemerské (např. Červeňáková 1997; Červeňáková-Laliková 2001; 2003; Žigová et al. 2009). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 56 lokálních variet přechodných podskupin severocentrální romštiny, a to 4 západních [Sp1], 29 středních [Sp2] a 23 východních [Sp3].

3 Jihocentrální romština

Autorem první vnitřní klasifikace jihocentrální romštiny¹⁵ byl maďarský etnograf a lingvista Kamill ERDŐS (1924–1962), jenž ve svém textu ke klasifikaci Romů v Maďarsku (Erdős 1958; 1960) rozlišil tři skupiny mluvčích tzv. *karpatské* (neboli *maďarské*) romštiny: mluvčí z Novohradské župy (*Nógrád*) na severu Maďarska; mluvčí z okolí Budapešti (uvádí osm lokalit na severozápad a západ od metropole, zvláště v Pilišském pohorí) a v Zadunají (uvádí Pétikosteli, Moháč a další dvě lokality v Baraňské župě na jihu Maďarska); a mluvčí, kteří se živí jako itinerantní brusiči a kolotočáři (1960: 79–80).¹⁶ Zmiňuje dále, že nógrádská romština je od zbylých dvou výrazněji odlišná (1960: 80). György MÉSZÁROS (1934–1992) ve svém textu *Cigánydialektusok Magyarországon „Cikánské dialekty v Maďarsku“* (Mészáros 1970) používá termín *karpatský* dialekt nejen pro nógrádské, peštské a baraňské jihocentrální dialekty, ale i pro variety, které bychom dnes řadili do zcela odlišné dialektní skupiny sedmihradské. Současné klasifikaci, byť s omezením na území Maďarska a v částečně odlišné terminologii, v zásadě odpovídá klasifikace maďarského indologa Józsefa VEKERDIHO (1927–2015) (např. Vekerci 2000: 5–6).

V současné době se jihocentrální romština nejčastěji člení na dvě hlavní podskupiny. Zřetelně vymezená je podskupina VENDSKÁ (příp. vendická), jež zahrnuje: vlastní vendskou romštinu v západní části maďarského Zadunajska, především v župě Zalské a Šomodské (s malým přesahem do župy Baraňské) na jihozápadě, ale i v župě Vašské, Vesprémské a Rábsko-mošonsko-šoproňské na západě a severozápadě země (Bodnárová 2015: 28–30) [J4a]; burgenlandskou

15 Miklošič všechna svá jihocentrální data na základě své (v zásadě geografické, viz odd. 2) klasifikace řadil k romštině uherské. K interní klasifikaci *uherské* romštiny arcivévodou Josefem (1988) viz níže.

16 Je zřejmé, že Erdős v poslední podskupině (v důsledku podobného socioekonomického profilu obou skupin) chybně smísl mluvčí vendské jihocentrální romštiny (viz níže) a mluvčí šintštiny, která patří do zcela jiné nářeční skupiny.

romštinu v nejvýchodnějším rakouském státě Burgenland, dnes zvláště v jeho jižní části v okolí města Oberwart [J4b]; a prekmurskou romštinu v oblasti Zamúří (*Prekmurje*) v severovýchodním Slovinsku [J4c].¹⁷ Do druhé podskupiny patří jihocentrální variety jižního Slovenska a přilehlých částí severního Maďarska (v župě Peštské a Novohradské) a také variety v zadunajských župách na jihu země. Tato druhá jihocentrální podskupina bývá nejčastěji označována jako *romungerská* (např. v rámci Maďarska Vekerdi 1981; 1983; obecně Matras 2002: 9) nebo *severní* (Elšík et al. 1999; Bodnárová 2015). Vzhledem k tomu, že první termín je nejednoznačný a druhý nevystihuje geografický rozsah podskupiny, nabízí se používat negativní termín *nevendská* (Elšík, Beníšek 2020: 402–403). Německý lingvista Norbert BORETZKY (*1935) v rámci nevendských jihocentrálních dialektů rozlišuje dialekt *romungro* v Maďarsku od dialektu na jižním Slovensku, který nazývá *ungriko* (zvl. Boretzky 1999; Boretzky, Igla 2004).

Vendská romština je vnitřně poměrně homogenní, byť některé rysy vydělují dvě hlavní vendské oblasti: burgenlandsko-šomoďskou a prekmursko-zalskou (Bodnárová, Wiedner 2015a; Bodnárová, nedatováno: 2). Nevendské dialekty jsou rozrůzněně výraznější. I z tohoto důvodu je v připravovaném atlase centrální romštiny jihocentrální romština členěna nikoli na dvě, nýbrž na čtyři podskupiny: SEVEROZÁPADNÍ na jihozápadním Slovensku (od jižního Záhoří na západě přes Podunají po Tekov a hontský Pukanec na východě) [J1a] a v Peštské župě v Maďarsku [J1b]; SEVEROVÝCHODNÍ v jižní části středního Slovenska (od dolního Hontu na západě přes slovenskou část Novohradu po Podpoľanie na severu a Malohont na východě) [J2a] a v Novohradské župě v Maďarsku [J2b]; JIHOVÝCHODNÍ, která zahrnovala baraňské, tolenské a snad i šomoďské a zalské variety v jižním Maďarsku [J3]; a JIHOZÁPADNÍ, jež odpovídá vendské [J4]. Boretzkého (1998: 13) názor, že nevendské dialekty na Slovensku (jeho *ungriko*) a v Maďarsku (jeho *romungro*) pravděpodobně nikdy netvořily nářeční kontinuum, se zdá být artefaktem omezeného množství dat, která měl k dispozici. Platí také, že – přes taxonomickou vymezitelnost uvedených čtyř podskupin – zasahují mnohé inovace typické pro jednu podskupinu i některé variety skupin sousedních (např. některé vendské inovace se vyskytují i v okrajových varietách jihozápadní skupiny). V tomto smyslu také považuje Bodnárová (2009: 8) jihovýchodní varietu obce Versend za přechodnou mezi severními jihocentrálními a vendskými dialekty.

Na základě analýzy přejímek lze předpokládat, že vendská podskupina vykrytalizovala někde na německo-maďarském jazykovém pomezí (nejspíše ve Vašské župě, kam patřil i jižní Burgenland a část Prekmurje; srov. Bodnárová, nedatováno: 2) a mluvčí vendštiny se dále do maďarského vnitrozemí rozšířili až

17 Jak Burgenland, tak Zámúří byly součástí Uherského království až do jeho rozpadu po 1. světové válce.

později, zatímco původní romské obyvatelstvo maďarského Zadunají se jazykově asimilovalo k maďarštině (srov. Bodnárová 2015: 59, 280). Vekerdi (1981: 1–2; 1984: 67) zanikající dialekt jižních zadunajských žup označuje jako *biencnárský*, podle Bodnárové (2015: 19) jde však o sintske exonymum pro mluvčí severní vendštiny. Lze předpokládat, že i v dalších oblastech Maďarska (a také v některých etnicky maďarských oblastech Slovenska, např. v Podunají) byla jazykem komunit tzv. Maďarských Romů, které jsou dnes, mnohé už od poloviny či konce 19. století, monolingvní v maďarštině, (nevendská) jihocentrální romština. Východní hranice původního rozšíření jihocentrální romštiny sice není známa, na základě některých jižních inovací (např. podoby spony *sle* „byli“) v nejižnějších severocentrálních varietách východního Slovenska (v historických župách Turňa, Abov a Zemplín) lze však soudit, že před jazykovou směnou docházelo k difuzi jihocentrálních rysů i v severovýchodním Maďarsku.

Několik komparativních prací popisuje a srovnává data z více jihocentrálních dialektů a variet. Nejstarší je maďarsky psaná práce *Czigány nyelvtan* „Cikánská gramatika“ (József főherczeg 1888) rakouského ARCIVÉVODY JOSEFA Karla Ludvíka Habsbursko-Lotrinského (1833–1905), jež vyšla také německy jako *Zigeunergrammatik* (Erzherzog Josef 1902). Obě verze obsahují především komparativní gramatiku několika romských, nejen centrálních dialektů (1888: 1–172; 1902: 1–160).¹⁸ Při popisu romštiny uherské čerpá autor z předchozích prací, zahrnuje však i vlastní data získaná kontakty s uherskými Romy (zmiňuje především vojáky ze Spišské, Abovské, Šarišské, Gemerské a Hevešsko-boršodské župy, 1888: xv). V popisu většinou romštinu usedlých uherských Romů dále nediferencuje (a uvádí tak nahodile tvary z různých dialektů, např. severocentrální *peskero*, avšak jihocentrální *pumen*), některé rysy však přesněji lokalizuje a na několika místech systematicky rozvádí rozdíly mezi třemi uherskými dialekty romštiny. Arcivévodův dialekt *zadunajský* identifikuje Vekerdi (1981: 5) s jihocentrální podskupinou jihovýchodní; také podle Bodnárové (2015: 59) nejde o vendštinu. Arcivévodův dialekt *karpatský* identifikuje Vekerdi (1981: 5) s jihocentrální romštinou Novohradské župy, podle naší analýzy však jde spíše o nevěrohodnou směs rysů (a zřejmě tedy i zdrojů) jihocentrálních i severocentrálních (např. *slabi* „byl/a“, avšak *marehas* „bil/a jsi“). Podobně nevěrohodně působí kombinace rysů dialektu *kočovných* uherských Romů (např. *has* „byl/a, byli“, avšak *maresas* „bil/a jsi“), který autor odlišuje od dialektu olašského. Práce navíc obsahuje mnoho chybně konstruovaných tvarů (např. akuzativy od abstraktních substantiv, tvary typu *mángero* „můj“ apod.) a z hlediska deskripce i dialektologie centrální romštiny

18 Německá verze vypouští mezijazykově komparativní poznámky a soustředí se na srovnání mezi dialekty romštiny. Maďarská verze obsahuje také mezijazykově komparativní slovník (s. 175–218), v němž však nejsou romské dialekty diferencovány; její součástí je dále bibliografický „přívodce“ romistickými pracemi (s. 219–377), jehož autorem je maďarský klasický filolog Emil Ponori Thewrewk (1838–1917).

má nevelkou hodnotu. Cenným doplňkem gramatiky je však soubor dopisů adresovaných arcivévodovi v romštině z různých částí Uher (József főherczeg 1890; Soós 2000). Jihocentrální romštinu lze identifikovat v 25 dopisech od 13 různých pisatelů, a to i z lokalit, kde později jihocentrální romština zanikla (např. z fejérského Válu).¹⁹ Bodnárová (2015: 60–61) stručně analyzuje jeden dopis z baraňského Pětikosteli (*Pécs*).

Seriózní dialektologické popisy jihocentrální romštiny v Maďarsku jsou spojeny především se jménem už zmíněného Józsefa Vekerdiho. Jeho práce *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana* „Gramatika maďarského cikánského nářečí“ (Vekerdi 1981) popisuje gramatiku nevendské jihocentrální romštiny Maďarska a zvláště v úvodu (s. 3–5) zohledňuje rozdíly mezi nógrádkým, západním (tj. pilišským) a hienecnárským dialektem. Multidialektní slovník *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára* „Slovník cikánských nářečí Maďarska“ (Vekerdi 1983; 2000) popisuje slovní zásobu několika romských dialektů, včetně vendštiny a (nediferencovaného) dialektu rumungerského. Sbírka textů *Cigány nyelvjárási népmesék* „Pohádky v romských nářečích“ (Vekerdi 1985) obsahuje vedle textů v dalších dialektech i množství textů jihocentrálních (s. 270–376), z nichž některé vyšly už v rámci zmíněné gramatiky (Vekerdi 1981: 62–103). Elšík et al. (1999) nabízejí komparativní popis jihocentrální romštiny na Slovensku a v severním Maďarsku. Práce vychází především z nahrávek pořízených Milenou Hübschmannovou a Hanou Šebkovou ve 14 jihocentrálních lokalitách jižního Slovenska (z toho šesti severozápadních a osmi severovýchodních) a ve dvou lokalitách pilišských.

Dokumentace **severozápadní** podskupiny jihocentrální romštiny [J1] počíná už na přelomu 18. a 19. století. György ENESSEI (1753–1801), župní soudce v Rábu, zaznamenává ve svých maďarsky psaných dílkách *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története* „Skutečný původ, jazyk a dějiny cikánského národa“ (1798) a *A' tzigán nyelvrül* „O cikánském jazyce“ (1800) 47 slov z romského dialektu levého břehu Dunaje (*a Dunán innen*), tedy snad z území nedalekého Žitného ostrova,²⁰ Vekerdi (1982: 1–2) však materiál bez dalšího klasifikuje jako „zadunajský“. Mezi staršími popisy jihocentrální romštiny svou kvalitou vyniká práce *A' cigány nyelv elemei* „Prvky cikánského jazyka“ (Bornemisza 1853) Jánose BREZNYIKA (1815–1897), pozdějšího ředitele banskoštiavnického evangelického lycea, již vydal pod pseudonymem. Popisuje v ní gramatiku (s. 283–317) dnes už zaniklé romské variety obce Domony (s kontrolou mluvčími z obcí Vácszentlászló,

19 Severocentrální romština je zastoupena dvěma dopisy od pisatelů z Liptovské Porúbky a Prešova. Zahrnuti jsou také dopisy v sedmihradské, olašské a sintske romštině.

20 V této souvislosti stojí za zmínku, že romština rábských Romů, na jejímž základě Stefan Vali (István Vályi), kalvínský teolog působící v obci Dunaalmás v Komárenské župě, údajně jako první přišel s hypotézou o indickém původu romštiny (podle Samuela Augustiniho ab Hortis, srov. např. Hübschmannová 2003), byla pravděpodobně také severozápadní jihocentrální varietou.

Kóka a Tápiószecső) nedaleko své rodné obce Iklad v Peštské župě. Připojeno je také několik krátkých, překladových a písňových textů (s. 317–320). Miklošič z Breznyikovy gramatiky vyexceroval lexikální data a publikoval je v druhém svazku *Mundarten* (Miklosich 1872: 37–61) spolu se třemi nepublikovanými seznamy slov v „maďarské romštině“ zaznamenanými Friedrichem Müllerem, výše zmíněným profesorem jazykovědy na vídeňské univerzitě (celkem 1684 hesel). Přesnější provenience Müllerových dat není známa a jednotlivé seznamy od sebe bohužel nejsou odlišeny; vyskytují se zde i slova typická pro vendské dialekty (např. *pekal* „je nutno“, s. 53; srov. též Vekerdi 1984: 66).

Sám Friedrich MÜLLER vydal v prvním svazku své práce *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache* „Příspěvky k poznání romštiny“ (Müller 1869) několik romských textů, které pro něj mezi romskými vojáky ve vídeňských kasárnách zaznamenal jeho bývalý student Lajos FIALOWSKI (1846–1909). Většina textů (pět pohádek a deset písní) pochází od vojáka jménem Janoš Šipoš (či János Sipos; Vekerdi 1982: 4), jehož geografický původ není znám; strukturní rysy variety ukazují na některou ze severozápadních jihocentrálních variet. Autorem osmi dalších písní a dopisu manželce je János Rigó z Velkého Mageru (*Nagymagyar*) neboli Rastic na Žitném ostrově.²¹ Jedná se o nejstarší prokazatelný záznam jihocentrální romštiny z území dnešního Slovenska. Také ze Slovenska jsou dva krátké, v Nové Pešti zaznamenané písňové texty (Herrmann, MacRitchie 1891) Julie Lakatos z obce Pribeta v dnešním okrese Komárno, kde nedlouho poté jihocentrální romština zanikla. Několik knih ve své rodné romské varietě vydal Ladislav TAVALI (1948–2012) ze Sládkovičova v okrese Galanta (Tavali 2007; 2008; 2009; 2010; 2012; 2014; srov. Zdařilová 2010) a jeden literární text ve varietě obce Vlčany v okrese Šaľa (Pášová 2000) vyšel Hildě PÁŠOVÉ (1941–2018). Několika publikovanými texty jsou zdokumentovány dnes zanikající variety v maďarské oblasti Pilis na západ od Budapešti (Hajdu 1961; Vekerdi 1981: 100–103; Vekerdi 1985: 350–358, 362–369, texty č. 55–57 a 59–60; Bodnárová 2013a: 69, 113).

S výjimkou Breznyikovy domonyské gramatiky zatím neexistuje ucelený gramatický popis některé ze severozápadních variet jihocentrální romštiny. V několika statích jsou analyzovány gramatické a lexikální přejímky ve varietě obce Selice ve slovenském okrese Šaľa (Elšík 2007a; 2007b; 2009) a další texty popisují strukturní specifika a gramatické přejímky divergentní variety Dunajské Stredy (Bodnárová 2017; 2018). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 34 lokálních variet severozápadní podskupiny jihocentrální romštiny, z toho 31 na Slovensku [J1a] a tří v pilišské oblasti v Maďarsku [J1b].

21 Lída (1965: 7) mylně všechny Müllerem (1869) vydané texty lokalizuje do obce Čalovo, což byl v letech 1948–1990 název Velkého Mederu (*Nagymegyér*), který podobně jako Velký Mager leží na Žitném ostrově.

V mnoha textech jsou zaznamenány variety **severovýchodní** podskupiny jihocentrální romštiny z maďarské části Novohradské župy, tzv. nógrádské romštiny [J2b]. Nejlépe zdokumentován je idiolekt vypravěče Jánose BERKIHO (*1942) z obce Varsány nedaleko Sečan (*Szecsény*) u slovenských hranic, jehož pohádky a další texty nahrávají maďarští lingvisté a folkloristé už od roku 1974 (Vekerdi 1981: 62–89; Vekerdi 1985: 270–333, texty č. 39–45; Görög 1985; 1992; 2012); mluvčí pochází z obce Malý Kiarov (*Ipolykiskér*) na území dnešního Slovenska. Další texty zachycují nógrádské variety obcí Bercel, Endrefalva, Rimóc (Vekerdi 1981: 89–100; Vekerdi 1985: 333–350, 358–362, texty č. 46–54 a 58), Magyargéc (Romano Rác 2008), Nógrádszakál a Mátraverebély (Bodnárová 2012; 2013a: 33–35, 87–89, 117–125). Pro nógrádskou romštinu existuje také romsko-maďarský a maďarsko-romský slovník (s. 13–102) se stručnou gramatikou (s. 103–134) (Romano Rác 1994) od romského autora Sándora ROMANO RÁCZE (*1940) narozeného v obci Ecseg. Lze dále předpokládat, že převážná část lexika tzv. rumungerského dialektu ve Vekerdiho slovníku (1983; 2000), jež zahrnuje i data sesbíraná v Novohradu Erdősem v letech 1950–1955 (Erdős 1955; 1989), je nógrádského původu.²²

Oproti tomu severovýchodní jihocentrální variety na území Slovenska [J2a] jsou jen velmi málo zdokumentovány a popsány. Významný romský hudebník János „Jancsi“ BALOGH (1802–1876), zvaný *Ipolsági* nebo *Sági* podle svého rodného města Šahy (*Ipolság*) na Hontě, vydal romský překlad katolických modliteb (*Ipolsági Balogh* 1850) a sestavil rukopis slovníku, obsahujícího i frazeologii a několik překladových textů (*Ipolsági Balogh* 1876). Podle arcivévodě Josefa (1888: xviii) zaznamenává slovník vedle slov z hontské a gemerské romštiny i mnoho autorových neologismů. Hontská jihocentrální romština je zaznamenána také v několika dopisech arcivévodovi od Jancsiho příbuzných (József főherczeg 1890, dopisy č. 7, 9–10, 12–13). Elšík et al. (1999) obsahuje komparativní poznámky k několika severovýchodním jihocentrálním varietám, zvláště k malohontské varietě obce Klenovec (též např. v Hübschmannová, Bubeník 1997). Fonologii (dolno)novohradské variety Velkého Krtiše popisuje jedna bakalářská práce (Ludlová 2009). Vyšlo několik didaktických textů ve varietě (horno)novohradské obce Hradište (Banga 1993a; 1993b). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 40 lokálních variet severovýchodní podskupiny jihocentrální romštiny, 30 na Slovensku [J2a] a 10 v Maďarsku [J2b].

Jihovýchodní podskupina jihocentrální romštiny [J3], dnes už téměř zaniklá, je popsána ve dvou starších zdrojích. Prvním je rukopis gramatiky *Czigány*

22 V nógrádské romštině jsou psány také texty na internetovém portálu *Vaker More* (vakermore.hu), jenž je věnován jihocentrální romštině, především v Maďarsku. Portál je vytvářen Lidií Oláhovou, rodilou mluvčí nógrádské romštiny, a Zuzanou Bodnárovou.

Grammatika „Cikánská gramatika“ (Szmodics 1827) od Jánose SZMODICSE (1786–1846), kněze působícího v zalské obci Gelse; v redukované podobě byla práce později také publikována (Szmodics 1836). Podle Bodnárové (2015: 56–59) Szmodicsova gramatika do značné míry plaguje Puchmajerova data z české romštiny, ačkoli obsahuje i autentická data z romštiny jihocentrální, pravděpodobně z některé dnes už zaniklé nevendské variety Šomodské nebo Zalské župy na jihozápadě Maďarska (srov. též Vekerdi 1982: 2). Druhým zdrojem je rozsáhlý *Magyar és cigány szótár* „Maďarský a cikánský slovník“ (Györffy 1885), který na popud arcivévody Josefa vydal Endre GYÖRFFY.²³ Vedle vlastního maďarsko-romského slovníku (s. 10–118) obsahuje kniha přehled flexivních tvarů (s. 119–127) a mnoho větných příkladů, většinou překladových (s. 128–151). Práce byla vydána v obci Paks, a vychází tak nejspíše z dat dnes už zaniklých variet romštiny v Tolenské župě.

Jedinou živou, byť zanikající, varietou jihovýchodní podskupiny je dnes varieta baraňské obce Versend (Bodnárová 2011). Ač je tato varieta stručně charakterizována i ve starších pracích (Vekerdi 1981: 4–5), někdy pomýleně (Mészáros 1970: 312–314), podrobný popis na základě dlouhodobého terénního výzkumu podala až magisterská diplomová práce (Bodnárová 2009) romistky Zuzany BODNÁROVÉ (*1984). Práce obsahuje vedle rozsáhlé gramatiky (s. 15–138) také romsko-český slovník (s. 142–161). Tatáž autorka později vydala několik desítek veršendských textů (Bodnárová 2013a).

První záznamy **vendské** romštiny [J4] (nepočítáme-li několik neodlišených vendských forem v Müllerových lexikálních seznamech, viz výše) pocházejí až z poloviny 20. století. Po druhé světové válce publikoval Johann KNOBLOCH (1919–2010) své *Romāni Texte aus dem Burgenland* „Romské texty z Burgenlandu“ (Knobloch 1953, na základě disertace z roku 1943), jež obsahují množství textů v několika romských dialektech Burgenlandu zaznamenaných v roce 1943 od vězňů v koncentračním táboře Lackenbach (např. Vekerdi 1956; k etické problematičnosti Knoblochova výzkumu např. Halwachs 2013: 8). Jihocentrální romština je zastoupena 13 texty ve varietách z okolí středoburgenlandské obce Liebing (s. 41–57) a 10 dalšími texty v různých severních i jižních varietách burgenlandské romštiny (s. 29–39) [J4b]. Od konce minulého tisíciletí tento dialekt intenzivně dokumentuje a popisuje tým výzkumníků pod vedením Dietera W. HALWACHSE (*1956) na univerzitě ve Štýrském Hradci (srov. Elšík 1998): vyšly sbírky textů, mj. ve varietách jihoburgenlandských obcí Buchschachen, Stegersbach, Oberwart a Unterwart (Halwachs et al. 1999; 2000; Ambrosch et al. 2000; Fennesz-Juhász et al. 2002); gramatické popisy (Halwachs 1998; 2002a; srov. Elšík 2001); slovník (Halwachs, Ambrosch 2002); a další, sociolingvistické a standardizační publikace.

23 O autorovi není téměř nic známo (např. Bencsik 2011).

Práce slovinské etnoložky Pavly ŠTRUKELJ (1921–2015) *Romi na Slovenskem* „Romové ve Slovinsku“ (Štrukelj 1980), jež bývá někdy uváděna jako zdroj pro prekmurskou romštinu [J4c], obsahuje pouze krátký slovníček (s. 298–304), zahrnující nerozlišeně slova nejen z prekmurského dialektu, ale i z dalších dvou nářečních skupin romštiny ve Slovinsku. Halwachsův článek (2002b) obsahuje poznámky ke specifikům prekmurské romštiny ve srovnání s ostatními vendskými dialekty. První podrobnější, slovinsky psanou gramatiku prekmurské romštiny, strukturovanou podle modelu Halwachsových gramatik burgenlandské romštiny, sepsala Živa ANTAUER (*1980) jako svou magisterskou diplomovou práci (Antauer 2010). Autorka vychází především z dat získaných vlastním terénním výzkumem v prekmurských obcích Kamenci, Pušča, Serdica a Vanča Vas, využívá však také starší, nepříliš odborné gramatické náčrty prekmurského dialektu (Horvat-Muc 2002; 2005). Na Antauerové práci navazuje tiskem vyšlá gramatika *Amari čhib* „Náš jazyk“ (Baranja 2013) od rodilé mluvčí prekmurské romštiny Samanty BARANJA (*1982). Texty publikované v prekmurském dialektu jsou především literárního rázu (např. Livijen, Horvat-Muc 1994; Horvat-Muc 1999).

Nejstarším zdrojem vlastní (tj. maďarské) vendštiny [J4a] je Vekerdiho (1984) stručný gramatický náčrt (s. 67–73), obsahující také slovníček (s. 73–75) a přepis jednoho textu ve varietě šomodské obce Nikla (s. 75–86); tentýž text spolu s jeho elicitovaným překladem do další vendské variety vyšel i v autorově sbírce pohádek (Vekerdi 1985: 370–376, text č. 61). Další texty dokumentují mj. variety vašské obce Rábahídvég (Glaeser et al. 1999), zalské obce Namesapáti (Bodnárová 2013a: 113–115) a několika šomodských variet (Bari 1999; Rézműves 2000; 2006; Bodnárová 2013a: 127). Vekerdiho (1983; 2000) slovník romských dialektů Maďarska zahrnuje i mnoho lexémů vendských. (Podrobněji o starších vendských zdrojích viz Bodnárová 2015: 32, 56–63.) Velmi podrobným a kvalitním gramatickým popisem maďarské vendštiny je disertace Zuzany BODNÁROVÉ *Vend Romani* (Bodnárová 2015; samotná gramatika na s. 64–289), jež analyzuje data získaná vlastním terénním výzkumem v 28 vendských lokálních komunitách v rámci šesti maďarských žup (srov. též Bodnárová 2013b). Autorka primárně popisuje varietu šomodské obce Kisbajom, avšak v závěru jednotlivých oddílů uvádí komparativní poznámky k ostatním varietám. V příloze disertace je rozsáhlý romsko-anglický slovník (s. 298–353). Strukturní a komparativní analýze vendské romštiny se věnují i další tematicky specializované studie (Bodnárová 2014; Bodnárová, Wiedner 2015a; 2015b).

4 Perspektivy výzkumu

Z výše uvedeného přehledu zdrojů ke strukturnímu popisu a dialektologii centrální romštiny plyne, že v současnosti jsou různé dialekty centrální romštiny zdokumentovány a popsány v nestejném rozsahu a kvalitě. Podrobné, lingvisticky (tj. nikoli především didakticky) orientované gramatické popisy lokálních variet či regionálních dialektů chybějí v mnoha oblastech, především pro centrální romštinu v Polsku a v ukrajinské části Haliče, ale také pro většinu oblastí Slovenska, včetně Slovenska východního (vzhledem k množství didaktického a textového materiálu poněkud paradoxně). Přes existenci významných slovníků souhrnných (Hübschmannová et al. 1991) a komparativních (Vekerdi 1983; 2000) i slovníků úže vymezených dialektů či variet (např. Rozwadowski 1936; Halwachs, Ambrosch 2002) chybí současné, dialektologicky ukotvené lexikální popisy pro dialekty naprosté většiny podskupin centrální romštiny. Pro mnohé dialekty zcela absentuje dokumentace publikovanými záznamy autentických (tj. nepřekladových, neelicitovaných a neredigovaných) textů.

Zaplnit některé mezery v dokumentaci a deskripci centrální romštiny měl a má za cíl výše několikrát zmíněný projekt dialektologického atlasu centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě), v jehož rámci bylo terénním výzkumem (především pomocí metody tzv. reverzní překladové elicitace, jež má ovšem svá deskriptivní omezení, Chelliah, de Reuse 2011: 377–378) základně zdokumentováno několik set variet centrální romštiny ve všech relevantních geografických oblastech. Nezřídka byl zaznamenán jazyk posledních mluvčích dané lokální variety romštiny. V souvislosti s tímto projektem vzniklo několik moderních gramatických popisů (Bodnárová 2009; 2015; Beníšek 2017a) a dalších, tematicky specializovaných odborných textů k centrální romštině. Vedle produkce samotného atlasu (souboru několik set dialektologických map s komentáři) je možné nasbíraná data využít i pro publikaci stručných gramatických náčrtů a glosářů vybraných lokálních variet či regionálních dialektů centrální romštiny.

Vedle analýzy jazykových dat získaných terénním výzkumem by jedním z cílů lingvistiky centrální romštiny měla být i podrobná strukturnělingvistická a dialektologická analýza dat z mnoha existujících a dosud podrobně neanalyzovaných starších zdrojů a také důkladné zhodnocení spolehlivosti těchto popisů, především analýzou míry jejich datové a gramatografické (ne)závislosti na jiných zdrojích (srov. Grant 1995).

5 Obsah čísla

Předkládané tematické číslo časopisu obsahuje tři recenzované texty zabývající se různými aspekty strukturního popisu a dialektologie centrální romštiny. Beníškův příspěvek „Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny“ je dialektologickou studií slovní zásoby lokálních variet romštiny, kterými mluví Romové na území někdejší Užské župy na dnešním slovensko-ukrajinském pomezí. Elšíkův text „Severogemerský (tzv. šoškárský) dialekt romštiny a jeho fonologická specifika“ představuje jeden konkrétní romský oblastní dialekt na severovýchodě slovenského regionu Gemer a podává diachronní analýzu perceptivně výrazné sady posunů v místě artikulace sykavek, které uvedený dialekt zřetelně vymezují oproti sousedním nářečním oblastem. Bodnárové stať „Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině“ popisuje jazykové změny v některých varietách jihocentrální romštiny, jež vedly ke zjednodušení flexe či dokonce úplnému zániku určitého členu v rámci předložkových frází. Ačkoli se texty zaměřují na popis různých rovin jazykové struktury (totiž lexika, fonologie a morfosyntaxe), všechny v různé kombinaci (a na materiále různých variet) strukturní popis propojují s perspektivou a metodologií dialektologickou. Všechny také ve větší či menší míře analyzují roli a strukturní důsledky jazykového kontaktu romštiny s jazyky dominantních populací.

Nerecenzovaná část čísla obsahuje vedle už zmíněné lingvistické analýzy Kohoutova rukopisu *Exercitatio linguae Zingaricae* „Cvičení z cikánského jazyka“ (Kohauth 1821) od Zuzany Bodnárové také několik literárních textů Heleny Červeňákové-Lalíkové, rodilé mluvčí roštárské variety severogemerské romštiny; ty tak v jistém smyslu doplňují výše zmíněný text Elšíkův. Dále v čísle čtenáři najdou výběr z básní Pavla Oláha, rodilého mluvčího jedné novohradské jihocentrální variety, a několik recenzí na romisticky relevantní práce.

Literatura

- Ackerley, F. G. 1929. Recenze [Kopernicki 1925]. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 8: 394.
- Ackerley, F. G. 1937. The Polish Romani vocabulary of Izydor Kopernicki. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 16: 33–83.
- Ambrosch, G., Gärtner-Horvath, E., Halwachs, D. W., Wogg, M. (eds.). 2000. *Kaj pe sina, kaj pe nana. Amare pamaristscha*. Graz: Romani-Projekt / Oberwart: Verein Roma.
- Andrš, Z. 2013. Česko-moravské nářečí romštiny v tištěných pramenech 19. století: povaha a geneze textů, pohnutky k jejich vydávání a biografické poznámky k autorům. *Český lid* 100 (4): 469–479.
- Antauer, Ž. 2010. *Oris slovnice in leksikalne strukture prekmurske romščine (s posebnim izorem na slovanske izposojenke)*. Magisterská práce. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Bakker, P. 1999. The Northern branch of Romani: Mixed and non-mixed varieties. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 172–209.
- Bakker, P., Matras, Y. 1997. Introduction. In: Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: Benjamins, vii–xxx.
- Banga, D. (ed.). 1993a. *Genibarica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers.
- Banga, D. (ed.). 1993b. *Romano hangoro. Rómsky šlabikár*. Bratislava: Goldpress Publishers.
- Baranja, S. 2013. *Amari čhib. Naš jezik. Slovnica prekmurske romščine*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Bari, K. (ed.). 1999. *Gypsy folklore I–X: Hungary and Romania. 10 CDs with booklet*. Budapest: vlastním nákladem.
- Bartosz, A. 1978. Wstęp. *Etnografia Polska* 22 (2): 127–129.
- Bartosz, A. 2011. Literatura tvořená Romy v Polsku. *Romano džaniben* 18 (1): 51–62.
- Bencsik, G. 2011. *Győrffy Endre magyar-cigány szótára*. https://ciganyokrol.blog.hu/2011/02/11/gyorffy_endre_magyar_cigany_szotara
- Beníšek, M. 2004. Indolog Vincenc Lesný a romistika. *Romano džaniben* 11 (3): 145–174.
- Beníšek, M. 2013. Serednye Romani: A North Central Romani dialect of Transcarpathian Ukraine. In: Schrammel-Leber, B., Tiefenbacher, B. (eds.). *Romani V. Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 42–60.
- Beníšek, M. 2014. Čtyři pohádky „slovenských Romů“ ze Zakarpatské Ukrajiny. *Romano džaniben* 21 (1): 113–141.

- Beníšek, M. 2017a. *Eastern Uzb varieties of North Central Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Beníšek, M. 2017b. Miklosich's vocabulary of Galician Romani and its affinities with today's North Central Romani of Halychyna. In: Kozhanov, K., Oslon, M., Halwachs, D. W. (eds.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 98–110.
- Beníšek, M. V přípravě. O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče. *Romano džaniben*.
- Bodnárová, Z. 2009. *Gramatický náčrt romského dialektu maďarské obce Versend*. Magisterská práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Bodnárová, Z. 2011. Tradiční profese, etnonyma a meziskupinové hranice Romů mluvících jihocentrální romštinou v Maďarsku. Pokus o klasifikaci veršendských Romů. *Romano džaniben* 18 (2): 9–24.
- Bodnárová, Z. 2012. Čohaňňa / Čarodějnice. *Romano džaniben* 19 (1): 92–103.
- Bodnárová, Z. (ed.). 2013a. *Andi paramisi sig džal / Time goes fast in fairytales: Text collection of South Central Romani in Hungary*. Graz: Grazer Linguistische Monographien.
- Bodnárová, Z. 2013b. Overview of Vend Romani in Hungary. In: Schrammel-Leber, B., Tiefenbacher, B. (eds.). *Romani V. Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 29–41.
- Bodnárová, Z. 2014. Loanword integration: A case study of Kisbajom Romani. *Romani Studies* 24 (1): 71–91.
- Bodnárová, Z. 2015. *Vend Romani: A grammatical description and sociolinguistic situation of the so-called Vend dialects of Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Bodnárová, Z. 2017. Spontaneous bottom-up revitalization: The development of Dunajská Streda Romani. In: Kozhanov, K., Oslon, M., Halwachs, D. W. (eds.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 143–157.
- Bodnárová, Z. 2018. Gender marking in L2 Romani in contact with Hungarian: The case of Dunajská Streda Romani. In: Friedman, V. A. (ed.). *Multilingualism and language Contact*. Tetovo: Southeast European University, 80–91.
- Bodnárová, Z. Nedatováno. *Vend Roma in Hungary. Factsheets on Romani: Culture*.
- Bodnárová, Z., Wiedner, J. 2015a. A comparative study of verbal particles in varieties of Vend Romani. *Romani Studies* 25 (2): 197–216.
- Bodnárová, Z., Wiedner, J. 2015b. Analogical extension of vowel length in Vend Romani. *Acta Linguistica Hungarica* 62 (2): 157–170.
- Boretzky, N. 1995. Interdialectal interference in Romani. In: Matras, Y. (ed.). *Romani in contact: the history, structure and sociology of a language*. Amsterdam: Benjamins, 69–94.

- Boretzky, N. 1998. Areal and insular dialects and the case of Romani. *Grazer linguistische Studien* 50: 1–27.
- Boretzky, N. 1999. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 210–276.
- Boretzky, N. 2007. The differentiation of the Romani dialects. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 60 (4): 314–336.
- Boretzky, N. 2015. *Siebenbürgisches Romani und Nördliche Zentrale Dialekte*. Rukopis.
- Boretzky, N., Iglá, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani. Teil 1: Vergleich der Dialekte. Teil 2: Dialektkarten mit einer CD Rom*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bornemisza, J. 1853. *A' czigány nyelv' elemei*. Pest: Emich Gusztáv' könyvnyomdája.
- Bořkovicová, M. 2000. Dr. Rudolf von Sowa. *Romano džaniben* 7 (3): 65–66.
- Bubeník, V., Hübschmannová, M. 1998. Deriving inchoatives and mediopassives in Slovak and Hungarian Romani. *Grazer Linguistische Studien* 50: 29–44.
- Chelliah, S. L., de Reuse, W. J. 2011. *Handbook of descriptive linguistic fieldwork*. Dordrecht: Springer.
- Cherenkov, L. N. 2005. The Plaščuny and their dialect – preliminary notes. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and applied Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom, 43–47.
- Courthiade, M. 1998. The dialect structure of the Romani language. *Interface* 31: 9–14.
- Čerenkov, L. N. 2008. Cyganskaja dialektologija v Ukraine. Istorija i sovremennoe sostojanie. Naukovi zapysky. *Zbirnyk prac' molodych včenyh ta aspirantiv* 15: 489–503.
- Čerenkov, L. N. 2013. Cyganskaja dialektologija v Rossii. Sovremennoe sostojanie i zadači. In: Kožanov, K. A., Oskol'skaja, S. A., Rusakov, A. Ju. (eds.). *Cyganskij jazyk v Rossii. Sbornik materialov Rabočego soveščanija po cyganskomu jazyku v Rossii, Sankt-Peterburg, 5 oktjabrja 2012 g.* Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 5–24.
- Červenka, J. 1997. Ješina Josef: Romáňi čib čili jazyk cikánský, Slovník česko-cikánský a cikánsko-český. *Romano džaniben* 4 (3–4): 171–173.
- Červenka, J. 2004. Někteřá specifika morfologie substantiv v subdialektech severocentrální romštiny ve slovenských regionech Kysuce, Turiec a Liptov. *Romano džaniben* 14 (2): 177–185.
- Červenka, J. 2006. *Dialektní specifika severocentrální romštiny ve středoslovenských oblastech Kysuce, Turiec a Liptov*. Praha: Signeta.

- Červeňáková, H. 1997. Vešeškere romňa. *Romano džaniben* 4 (1–2): 9–11.
- Červeňáková–Lalíková, H. 2001. Pal i káji Sára. *Romano džaniben* 8 (1–2): 96–100.
- Červeňáková–Lalíková, H. 2003. Romňi graješkere petalenca – Pukla – Baxtalo Rom – Párno graj – Lavutári – Romipen. *Romano džaniben* 10 (1): 146–168.
- Daniel, A. 1944. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 23: 71–92.
- Daniel, A. 2018. O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce. *Romano džaniben* 25 (1): 167–186.
- Deki Czureja, M. 2008. *Rozmówki polsko-romskie w dialekcie Cyganów Górskich – Bergitka Roma*. Poznań: Fundacja Bahtałe Roma.
- Đorđević [Gjorgjević], T. R. 1903. *Die Zigeuner in Serbien. Ethnologische Forschungen I*. Budapest: Thalia.
- Drenko, J. 2006. Juraj Ihnátko (1840–1885) – priekopník romistiky na Slovensku. *Romano džaniben* 13 (3): 59–67.
- Elšík, V. 1997. Towards a morphology-based typology of Romani. In: Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: John Benjamins, 23–59.
- Elšík, V. 1998. Halwachsův popis burgenlandské romštiny. *Romano džaniben* 5 (3): 24–29.
- Elšík, V. 1999. Puchmajer, Antonín Jaroslav. In: Filipický, J., Kolmaš, J., Krupa, V., Opatrný, J. et al. (eds.). *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. Praha: Libri, 412–413.
- Elšík, V. 2001. Recenzní článek [Halwachs 1998]. *Romani Studies* 11 (1): 53–66.
- Elšík, V. 2003. Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 41–62.
- Elšík, V. 2006a. Recenze [Boretzky, Igla 2004]. *Romani Studies* 16 (1): 105–111.
- Elšík, V. 2006b. Milena Hübschmannová – lingvistka. *Romano džaniben* 13 (1): 157–172.
- Elšík, V. 2007a. Grammatical borrowing in Hungarian Rumungro. In: Matras, Y., Sakel, J. (eds.). *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 261–282.
- Elšík, V. 2007b. *Affix extraction: A case study on Hungarian Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Elšík, V. 2007c. Recenze [Ráková, Horecký 2000; 2006]. *Slovo a slovesnost* 68 (4): 311–314.
- Elšík, V. 2009. Loanwords in Selice Romani, an Indo-Aryan language of Slovakia. In: Haspelmath, M., Tadmor, U. (eds.). *Loanwords in the world's languages: A comparative handbook*. Berlin: Mouton de Gruyter, 260–303.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Romani dialectology. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani language and linguistics*. Palgrave Macmillan, 389–427.

- Elšík, V., Matras, Y. 2006. *Markedness and language change: The Romani sample*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Elšík, V., Hübschmannová, M., Šebková, H. 1999. The Southern Central (*abi*-imperfect) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 277–390.
- Elšík, V., Beníšek, M., Bodnárová, Z. V přípravě. *The linguistic atlas of Central Romani*.
- Enessei, G. 1798. *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története*. Győr.
- Enessei, G. 1800. *A' tzigán nyelvrül. Toldalék*. Győr.
- Erdős, K. 1955. *A ma élő magyar-cigány nyelv*. Rukopis. Budapest.
- Erdős, K. 1958. A classification of Gypsies in Hungary. *Acta Ethnographica* 6: 449–457.
- Erdős, K. 1960. A classification of Gypsies in Hungary. *Acta Orientalia Hungarica* 10: 79–82.
- Erdős, K. 1989. A ma élő magyar-cigány nyelv. In: Vekerdi, J. (ed.). *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 139–166.
- Erzherzog, J. 1902. *Zigeunergrammatik*. Budapest: Ungarische Akademie der Wissenschaften.
- Fennesz-Juhasz, C., Wogg, M., Wallaszkovits, N. 2002. *Schun so me phukavav ... Romane pamaristschtscha, phukajiptscha taj gila andar o Burgenland / Hör, was ich erzähle ... Märchen, Erzählungen und Lieder der Roma aus dem Burgenland*. Graz: Romani-Projekt. CD 1.
- Ficowski, J. 1953. *Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ficowski, J. 1965. *Cyganie na polskich drogach*. Kraków: Wydawnicwo literackie.
- Glaeser, U., Halwachs, D. W., Heinschink, M. F. 1999. Vier Vend-Romani-Texte. *Grazer Linguistische Studien* 51: 31–45.
- Görög, V. 1985. *Berki János mesél cigány és magyar nyelven / Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- Görög, V. 1992. *Szalonnafa. Varsányi cigány népmesék*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Görög, V. 2012. *A három út. Varsányi cigány mesék Berki Jánostól*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Grant, A. P. 1995. Plagiarism and lexical orphans in the European Romani lexicon. In: Matras, Y. (ed.). *Romani in contact: the history, structure and sociology of a language*. Amsterdam: Benjamins, 53–68.
- Györffy, E. 1885. *Magyar és cigány szótár. Czigányul mondva Vakeriben*. Paks: Rosenbaum Nyomda.

- Hajdu, A. 1961. Three Romani tales: Tale No. 3. Edited, translated, and annotated by Bernard Gilliat-Smith in collaboration with the collector. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 40: 14–18.
- Halwachs, D. W. 1998. *Amaro vakeripe Roman hi / Unsere Sprache ist Roman. Text, Glossar und Grammatik der burgenländische Romani-Variante*. Klagenfurt: Drava.
- Halwachs, D. 2002a. *Burgenland-Romani*. München: Lincom.
- Halwachs, D. W. 2002b. Anmerkungen zur Romani-Variante der Prekmurje. *Grazer Linguistische Studien* 58: 43–54.
- Halwachs, D. W. 2013. *The Burgenland Romani experience*. RomIdent Working Papers, Paper No. 4.
- Halwachs, D. W. 2020. Language policy and planning in Romani. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani language and linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 429–457.
- Halwachs, D. W., Ambrosch, G. 2002. *Wörterbuch des Burgenland-Romani. Romani-Deutsch-Englisch*. Arbeitsbericht 10 des Projekts Kodifizierung und Didaktisierung des Roman. Graz: Romani-Projekt.
- Halwachs, D. W., Ambrosch, G., Wogg, M. 1999. *Märchen, Erzählungen der Burgenland-Roma*. Arbeitsbericht 8a des Projekts Kodifizierung und Didaktisierung des Roman. Graz: Romani-Projekt.
- Halwachs, D. W., Gärtner-Horvath, E., Wogg, M. 2000. *O rom taj o beng. Romane pamaristscha, phukajiptscha taj gila andar o Burgenland – Der Rom und der Teufel. Märchen, Erzählungen und Lieder der Burgenlandroma*. Klagenfurt: Drava.
- Hancock, I. F. 1988. The development of Romani linguistics. In: Jazayery, M. A., Winter, W. (eds.). *Languages and cultures. Studies in honor of Edgar C. Polomé*. Berlin: Mouton de Gruyter, 183–223.
- Hancock, I. F. 1987. *A grammar of Carpathian-American (Bašaldo) Romani*. Manchaca, Texas: International Romani Union.
- Hancock, I. F. 1990. *A grammar of the Hungarian-Slovak (Carpathian, Bashaldo, Rumungro) Romani Language*. Manchaca, Texas: International Romani Union.
- Hancock, I. 2008. *The American Hungarian-Slovak Bashaldo Roma and their language*. Rukopis.
- Hancock, I. 2009. The American-Slovak Roma and their Language. *International Journal of Romani Language and Culture* 1 (1): 3–38.
- Herrmann, A., MacRitchie, D. 1891. Two Gypsy songs from Neu-Pest. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3 (1): 105.
- Horvat-Muc, J. 1999. *Ratfalu paunji / Krvava voda*. Murska Sobota: Romsko društvo Romani Union.

- Horvat-Muc, J. 2002. *Romani čhib / Romski jezik. Romane alava / Zbirka romskih besed*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- Horvat-Muc, J. 2005. *Romani čhib II / Romski jezik II*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- Hübschmannová, M. 1974. *Základy romštiny*. Praha: Academia.
- Hübschmannová, M. 1976. *Cikánština*. Ústí nad Labem: Krajský pedagogický ústav v Ústí n. L.
- Hübschmannová, M. 1984. Nominalization in Slovak Romani. *Quaderni del Sicularum Gymnasium*, Rassegna della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania, 14: 27–70.
- Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. 1991. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hübschmannová, M. 2003. Stefan Vali a „malabárská řeč“ tří indických mladíků. *Romano džaniben* 10 (3): 73–106.
- Hübschmannová, M. 2005. Antonín Holomek: O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román. *Romano džaniben* 12 (1): 29–40.
- Hübschmannová, M., Bubeník, V. 1997. Causatives in Slovak and Hungarian Romani. In: Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: John Benjamins, 133–145.
- Ihnátko, G. 1877. *Cigány nyelvtan*. Losonc: Róth Simon.
- Ipolysági Balogh, J. 1850. *Legelső cigány imádságok, a melly mind a két magyar hazában lévő cigány nemzet számára*. Esztergom: Beimel Jós nyomdája.
- Ipolysági Balogh, J. 1876. *Magyar cigány szótár, beszélgetésekkel és imákkal*. Rukopis.
- Jaśkowiak, I., Lechowski, P. 2008. *Rozmówki romskie. Romane wakeribena*. Kraków: Romskie Stowarzyszenie Oświatowe Harangos.
- Ješina, J. 1880. *Romáňi Čib. Mluvnice cikánského jazyka*. Praha: Eduard Grégr.
- Ješina, J. 1882. *Romáňi Čib. Mluvnice cikánského jazyka*. Druhé vydání. Praha: František Urbánek.
- Ješina, J. 1886. *Romáňi čib oder die Zigeuner-Sprache. Grammatik, Wörterbuch, Chrestomathie*. Leipzig: List und Francke.
- Ješina, J. 1889. *Slovník česko-cikánský a cikánsko-český jakož i cikánsko-české pohádky a povídky*. Kutná Hora: Karel Šolc.
- József főherceg 1887. Fundamentum linguae zingaricae. J. J. M. Koritschnyák. Anno 1806. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 11: 705–716.
- József főherceg. 1888. *Cigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- József főherceg. 1890. Eredeti cigánylevelek. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 14: 737–768.
- Kalina, A. 1882. *La langue des Tziganes slovaques*. Posen: Żupański.

- Kaufman, T. 1979. Recenze [Rishi 1974]. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 131–144.
- Klich, E. 1927a. Wpływ języka polskiego na dialekty Cyganów polskich. *Prace filologiczne* 22: 23–35.
- Klich, E. 1927b. Fonetyka cygańszczyzny rabczańskiej. In: Rozwadowski, J. M. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, Vol. I. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 267–282.
- Klich, E. 1931. Cygańszczyzna w „Chacie za wsią” Kraszewskiego. *Prace filologiczne* 25: 171–220.
- Knobloch, J. 1953. *Romāni Texte aus dem Burgenland. Berichte, Erzählungen und Märchen der burgenländischen Zigeuner, aufgezeichnet, übersetzt und mit sprachlichen Bemerkungen versehen*. Eisenstadt: Burgenländisches Landesarchiv.
- Kohauth, V. 1821. *Exercitatio linguae Zingaricae*. Rukopis.
- Kochanowski, V. de Gila. 1963. *Gypsy studies*. New Delhi: International Academy of Indian Culture.
- Kopečný, F. 1967. O slovenském (slovensko-českém) typu cikánštiny. *Slovo a slovesnost* 28: 216–219.
- Koper, T. 2016. Cyganie polscy oraz Cyganie na polskich drogach. Próba porównania trzech wydań książki Jerzego Ficowskiego. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historicolitteraria* 16: 170–181.
- Kopernicki, I. 1888. Polish Gypsy folk-tale. Tale of a foolish brother and of a wonderful bush. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1 (2): 84–89.
- Kopernicki, I. 1925. *Textes tsiganes. Contes et poésies avec traduction française*. Vol. 1: i–viii, 1–103. Kraków: Polska akademja umiejętności.
- Kopernicki, I. 1930. *Textes tsiganes. Contes et poésies avec traduction française*. Vol. 2. 103–273. Kraków: Polska akademja umiejętności.
- Koritschnýk, J. J. M. 1806. *Fundamentum linguae Zingaricae*. Rukopis.
- Kotula, J. 1881. *Notatki do Historyi Szląska*. Rukopis, strona 85. Książnica Cieszyńska w Cieszynie, Oddział Zabytkowy Biblioteki Śląskiej, sygnatura 134.
- Kozhanov, K. 2011. *Notes on the Plaščyny dialect in Russia*. Konferenční příspěvek. The Annual Gypsy Lore Society Meeting. 1.–3. září 2011, Štýrský Hradec, Rakousko.
- Kubaník, P. 2011. Rozhovor s Janem Mirgou. *Romano džaniben* 18 (1): 101–111.
- Kubaník, P., Červenka, J., Sadílková, H. 2010. Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna. *Romano džaniben* 17 (2): 11–40.
- Kutlík-Garudo, I. E. 1988. O začiatkoch romistiky na Slovensku. *Slovenský národopis* 36 (1): 45–56.
- Lesný, V. 1916. Cikáni v Čechách a na Moravě I. *Národopisný věstník československý* 11: 193–216.

- Lesný, V. 1917. Cikáni v Čechách a na Moravě II. *Národopisný věstník československý* 12: 57–63.
- Lípa, J. 1962. K málo známému úseku činnosti A. J. Puchmajera. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Slavica Pragensia* IV: 697–706.
- Lípa, J. 1963. *Průručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lípa, J. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Lípa, J. 1967. Ke skloňování v cikánštině. *Slovo a slovesnost*. 28 (4): 406–410.
- Lípa, J. 1968. O nevěrohodnosti ciganologa H. v. Wlisluckého. *Slovo a slovesnost* 29(4): 407–411.
- Lípa, J. 1979. Cases of coexistence of two varieties of Romani in the same territory in Slovakia. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 51–57.
- Lípa, J. 1986. Romani declension. In: Grumet, J. (ed.). *Papers from the 6th and 7th Annual Meetings Gypsy Lore Society, North American Chapter*. New York: Gypsy Lore Society, 62–67.
- Livijen, J., Horvat-Muc, J. 1994. *Lunin prstan: romski zbornik / Čhoneskri angrusti: romani kenva*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Ludlová, N. 2009. *Fonologický popis jihocentrální romské variety obce Velký Krtůš*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Machala, L. 1933. *Slovníček cikánské hantýrky česko-cikánský a cikánsko-český*. Kroměříž: J. Gusek.
- Mann, S. E. (ed.). 1936. *O keriben pal e Devleskre bičhade. Romānes*. Britská he averthemeskro kher vaš mre Devleskro Lav.
- Mann, S. E. 1947. Two Moravian Romani folk-tales. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 26 (1–2): 24–36.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2005. The classification of Romani dialects: a geographic-historical perspective. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and applied Romani linguistics: Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. Munich: Lincom, 7–22.
- Matras, Y. 2010. *Romani in Britain. The afterlife of a language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mészáros, G. 1970. Cigánydialektusok Magyarországon. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 14–15: 309–320.
- Mészáros, G. 1976. The Cerhāri Gipsy dialect. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (3): 351–367.
- Miklosich, F. 1872. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's II: Beiträge zur Grammatik und zum Lexicon der Zigeunermundarten*. Wien: Karl Gerold's Sohn.

- Miklosich, F. 1873. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's III: Die Wanderungen der Zigeuner*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. 1876. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's VI: Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. 1878. *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten IV*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. 1881. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's XI–XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miltner, V. 1965. The morphological structure of a new Indo-Aryan language of Czechoslovakia (A key to the Gypsy morphology). *Indian Linguistics* 26: 106–131.
- Mirga, J. 2009. *Słownik romsko-polski*. Kraków: Romskie stowarzyszenie oświatowe Harangos / Tarnów: Muzeum okręgowe w Tarnowie.
- Mróz, L. 1995. On Philistines, Gypsies alias wałęsas. An outline history of Romany studies in Poland. *Lud* 79: 241–256.
- Müller, F. 1869. Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache. *Sitzungsberichte der philosophischhistorischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien* 61 (1): 149–206.
- Müller, F. 1872. *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache II*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Narbutt, T. 1830. *Rys historyczny ludu cygańskiego*. Wilno: A. Marcinowski.
- Nečas, C. 1990. Dr. Rudolf von Sowa (1853–1900). *Forum Brunense* 3: 161–168.
- Nečas, C. 1996. Antonín Daniel 1913–1996. *Bulletin Muzea romské kultury* 5: 81.
- Ort, J., Dobruská, P. 2018. Kontinuity a diskontinuity v transnacionálním sociálním poli na příkladu margovanských Romů. *Český lid* 105: 131–157.
- Pášová, H. 2000. Te dživen musaj. *Romano džaniben* 7 (4): 25–38.
- Puchmayer, A. J. 1821. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey.
- Rácová, A., Horecký, J. 2000. *Slovenská karpatská rómčina. Opis systému*. Bratislava: Veda.
- Rácová, A., Horecký, J. 2006. *Syntax slovenskej karpatskej rómčiny*. Bratislava: Iris.
- Rézműves, M. 2000. Pal o Šlajferitika roma. *Amaro drom* 2: 24–25.
- Rézműves, M. 2006. *O čorro rrom taj o borzo: Rromane Paramici / Cigány mesék*. Budapest: Fővárosi Cigány Önkormányzat.
- Rishi, W. R. 1974. *Multilingual Romani dictionary*. Chandigarh: Roma Publications.

- Romano Rácz, S. 1994. *Kárpáti cigány – magyar, magyar – kárpáti cigány szótár és nyelvtan*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Romano Rácz, S. 2008. *Cigány sor*. Budapest: Osiris kiadó.
- Rozwadowski, J. 1936. *Wörterbuch des Zigeunerdialekts von Zakopane. Słownik cyganów z Zakopanego*. Krakow: Polska Akademia Umiejętności.
- Rubák, P. 2007. *Vybrané gramatické jevy prechodového dialektu centrální romštiny z Krásnohorského Podhradí na Slovensku*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Rubák, P. 2012. *Gramatický náčrt romského dialektu gemerské obce Krásnohorské Podhradie*. Magisterská diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Samko, M. 2011. *Dialektologické a sociolingvistické aspekty kontaktu mezi dvěma subdialekty severocentrální romštiny v městě Jelšava*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Sedláček, J. W. 1824. *Žiwotopis Jaroslawa Antonjina Puchmagera, ze zbírky sobě od některých jeho přátel podané*. Plzeň: Leopold Rayner.
- Serwatowski, W. 1851. O narodowościach w Galicyi a w szczególności o Cyganach. *Przegląd Poznański; pismo sześciotygodniowe* 13: 412–418.
- Sikimić, B. 2018. Kovači u Sandžaku. In: Varadi, T. (ed.). *Romi Srbije u XXI veku*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 101–117.
- Sinclair, A. T. 1910. A Hungarian Gypsy tzigbal-player. *Journal of the Gypsy Lore Society* II, 3: 228–232.
- Soós, I. 2000. *Józseffőherceg cigány levelezése*. Szekszárd.
- Sowa, R. von. 1885. Erzählungen der slowakischen Zigeuner. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 39: 509–516.
- Sowa, R. von. 1887. *Die Mundart der slowakischen Zigeuner*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- Sowa, R. von. 1888. A vocabulary of the Slovak Gypsy dialect I–IV. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1: 160–166, 235–241, 296–300, 362–367.
- Sowa, R. von. 1889. O minaris. A Slovak Gypsy tale. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1: 258–260.
- Sowa, R. von. 1890a. A vocabulary of the Slovak Gypsy dialect V–VIII. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2: 110–114, 181–186, 240–245, 307–312.
- Sowa, R. von. 1890b. Notes on the Gypsies of north-western Bohemia. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2: 138–142.
- Sowa, R. von. 1891. O phuro sasos. A Slovak Gypsy tale. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2 (1): 53–55.
- Sowa, R. von. 1892. A vocabulary of the Slovak Gypsy dialect IX–X. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3: 50–56, 170–177.
- Sowa, R. von. 1893. Die mährische Mundart der Romschprache. *Jahres-Bericht des ersten deutschen k. k. Gymnasiums in Brünn für das Schuljahr 1892/93*. Brünn, 1–19.

- Sowa, R. von. 1895. Die drei Drachen. Märchen slowakischer Zigeuner. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 4.
- Spyra, J. 2009. Słowniczek cygański z 1881 r. z terenu Śląska Cieszyńskiego. *Studia Romologica* 2: 167–174.
- Szmodics, J. 1827. *Czigány Grammatika*. Gelse. Rukopis.
- Szmodics, J. 1836. A cigány nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest. *Tudománytár* 1336. IX: 47–59. Buda.
- Šebková, H., Žlnayová, E. 1997. Rukopisné poznámky českého romisty, faráře Josefa Ješiny (1824–1899). *Romano džaniben* 4 (3–4): 133–140.
- Šebková, H., Žlnayová, E. 1998. *Nástin mluvnice slovenské romštiny (pro pedagogické účely)*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Šebková, H., Žlnayová, E. 1999. *Romaňi čhib. Učebnice slovenské romštiny*. Praha: Fortuna.
- Štrukelj, P. 1980. *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Tavali, L. 2007. *Nemenná krv / O rat pe naparudol*. Bratislava: OZ Luludi.
- Tavali, L. 2008. *Život rómskych detí / Romane čhavórengero dživibe*. Sládkovičovo: Mesto Sládkovičovo.
- Tavali, L. 2009. *Šúko a Apolka / Šúko taj i Apolka*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tavali, L. 2010. *Kone za lásku / O grasta vaš o kamibe 1*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tavali, L. 2012. *Kone za lásku / O grasta vaš o kamibe 2*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tavali, L. 2014. *Kone za lásku / O grasta vaš o kamibe 3*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tenser, A. 2012. A report on Romani dialects in Ukraine: Reconciling linguistic and ethnographic data. *Romani Studies* 22 (1): 35–47.
- Tökölyová, O., Andrš, Z. 2015. Rómčina v rukopisoch z 19. storočia z kláštora premonštrátov v Jasove. *Romano džaniben* 22 (1): 107–113.
- Uhlik, R. 1956. Iz ciganske onomastike. Imena plemena i narječja. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Istorija i etnografija* 11: 193–209.
- Vekerdi, J. 1956. Recenze [Knobloch 1953]. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1/3): 302–306.
- Vekerdi, J. 1971. The Gurvari Gipsy dialect in Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (3): 381–389.
- Vekerdi, J. 1981. *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara.
- Vekerdi, J. 1982. *A magyarországi cigány kutatások története*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Vekerdi, J. 1983. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára / Dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara.

- Vekerdi, J. 1984. The Vend Gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34, 65–86.
- Vekerdi, J. 1985. *Cigány nyelvjárási népmesék I–II*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Vekerdi, J. 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára / A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Budapest: Terebess Publications.
- Vymazal, F. 1900. *Cikánsky snadno a rychle*. Praha: Bačkovský.
- Wratislaw von Mitrowitz, R. 1868. *Versuch einer Darstellung der Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zigeuner im Allgemeinen und der in Oesterreich lebenden Zigeuner insbesondere*. Prag: Heinrich Merey.
- Zdařilová, E. 2010. Rozhovor s Ladislavem Tavalim. *Romano džaniben* 17 (2): 127–137.
- Žigová, A., Zdařilová, E., Rubák, P. 2009. Zlatica Rusová. *Romano džaniben* 16 (3): 143–163.